

META

94: 1

Introduktion: Kvinnor inom medeltidsarkeologi

Ingrid Gustin & Katalin Sabo

Vi har valt att arbeta med detta temanummer för att visa på möjligheter och svårigheter med att forska om medeltidens människor i allmänhet och dess kvinnor i synnerhet. Att vi här främst vill fokusera på kvinnor, kommer sig av att deras liv och leverne så sällan kommer fram i den arkeologiska forskningen och som en följd av detta saknas de också i populärare arkeologiska översikter och i det kulturarv som museernas utställningar för fram. Att vissa ämnen inte forskas om eller belyses kan också vara ett ställningstagande, om än inte av den enskilde forskaren, så i alla fall av en disciplin som helhet. Det som inte visas tillmäts indirekt mindre värde av författaren/illustratören/utställaren och detta budskap förmedlas till alla som tar del av texten eller bilden. Vi söker oss här bakåt i tiden för att förstå och klargöra hur dagens kvinnosyn har formats och hur den i sin tur har inverkat på både forskning och framställning av kvinnors roll i historien.

Osynliggörandets mekanismer

Låt oss visa några exempel på hur kvinnor kommer bort i den historiska hanteringen och på hur deras arbete indirekt nedvärderas, genom att granska två populärhistoriska böcker, vilka bygger på arkeologiskt material.

Danmarkshistoriens del "Middelaldern 1" utgiven i Sesamserien (Liebgott 1984) beskriver inte bara politiska och ekonomiska förhållanden utan behandlar även vissa yrkeskategorier. Så finns i delen "Land og by" t.ex. kapitel titlarna "Bonde og herremand", "Smeden", "Gryde- og kandestøbere". När boendefrågor kommer på tal görs det under rubriken "Bondens bolig". Genom att använda de manliga titlarna som rubriker döljer språkbruket att det här också delvis rör sig om olika typer av hushåll, där även kvinnors och barns arbetskraft ingick. Att döpa om kapitlet "Bondens bolig" till "bondehushållets bostad" hade förmedlat en klarare bild till läsaren över att den agrara verksamheten inte var ett enmansarbete.

Huvudvikten när det gäller bostaden, som traditionellt betecknas som den kvinnliga sfären i fråga om arbete och omsorg, läggs vid arkitektur och byggnadskonstruktion. Det formella betonas och inte de sociala och funktionella aspekterna. De som bodde i huset ägnas mindre intresse än

huset i sig själv.

Den utförligaste beskrivningen av vad författaren anser vara de kvinnliga verksamhetsområdena finns i en bildtext som säger "*Smørkærning, bagning, framstilling af klæder, børnepassning - ja alt hvad der vedrørte hjemmets daglige drift, var pålagt husmoderen*". Orden "var pålagt husmoderen" är rent språkligt en passivkonstruktion som indirekt förmedlar en mindre aktiv roll hos den som beskrivs. Kvinnan har fråntagits rollen som ett handlande subjekt och istället gjorts till objekt.

Vår slutsats blir att kvinnorna har kommit bort ur framställningen i "Middelalderen" i första hand genom valet av forskningsperspektiv, dvs genom att ett politiskt och ekonomiskt synsätt tillämpats och att få sociala aspekter beaktats. Vidare har kvinnor osynliggjorts genom såväl marginalisering av texten om kvinnors påstådda verksamhet, som av ordval och språklig konstruktion.

Som läsare påverkas vi omedvetet av språkbruk och bildframställningar. Elisabeth Iregren gör i ett tidigare Meta-nummer (Iregren 1990) en sammanställning över hela bildmaterialet i "I Medeltidens Stockholm" (Dahlbäck 1987), där 98 bilder visar människor. Av dessa visar 10 på kvinnor i någon typ av mänsklig relation eller utförande någon aktivitet. Genom att välja bilder vilka ger denna könsfördelning, förmedlas dolt bilden av en stad med i huvudsak manlig befolkning.

Liknande resultat kommer Bodil Petterson fram till i detta Meta-nummer när hon granskar återgivningen av vikingatida kvinnor och män på Birka. Hon visar dessutom på hur viktigt bildspråket är för populärvetenskapliga presentationer, och faran i att låta förutfattade meningar präglade bildframställningen.

Exemplen ovan är dessvärre regel snarare än undantag för hur kvinnor kommit att skildras i texter, bildframställningar och utställningar (jmf Conkey & Spector 1984 samt Chabot 1988). Ett seminarium om kvinnohistoria och utställningsverksamhet med rubriken "Det dolda budskapet" ägde under hösten rum på Arbetets museum i Norrköping. Vi har i Meta fått lov att återge en presentation av tankar från seminariet.

Synliggörandet

Forskningsutvecklingen inom arkeologi-ämnet vad gäller kvinnohistoria har löpt parallellt med utvecklingen inom en rad andra humanistiska ämnen, även om den varit fördröjd. Under början av 1970-talet hävdades

allmänt behovet av att synliggöra kvinnor, vilket även kom att påverka arkeologisk forskning.

Två ordentliga avstamp för kvinnoforskning inom arkeologijämnet ägde rum i Norge. På det Norske Arkeologmøte, NAM 1978 väcktes frågor som initierade ett seminarium kallat "Var de alle menn?" Det blev det första norska seminariet där forskning om kvinnor stod i centrum. Här diskuterades hur man med ett feministiskt synsätt kunde arbeta för att få fram individer bakom några av de analytiska begrepp, tex kultur, bosättning och produktionsenhet, som arkeologin använder sig av. Publiceringen av symposiumets skrift fördröjdes pga finansieringsproblem och utkom först efter tio år. Texterna ansågs behandla ämnen som bara berörde en liten skara forskare (Bertelsen 1987, Hjørungdal 1992).

År 1985 bildades föreningen Kvinner i Arkeologin i Norge, KAN. Föreningen ger ut tidskriften med samma namn, vilken syftar till att främja kvinnors forskning och kvinnoforskning inom nordisk arkeologi samt att granska kvinnliga arkeologers arbetsvillkor. Den innehållsmässiga bredden hos de artiklar som publicerats genom åren visar på olika aspekter av kvinnoforskning. De har bl.a. innehållit diskussion om manlig vetenskapstradition, forskning utifrån könsrollsperspektiv, forskningshistorik inriktad på kvinnliga arkeologer samt jämställdhetsfrågor inom arkeologisk yrkesutövning. De flesta bidrag med tillämpad forskningen baseras på förhistoriskt material.

De medeltida kvinnorna har i Norden främst synliggjorts av historiker, etnologer, och osteologer. Under 80-talet ägde en rad symposier rum som resulterade i ett antal artikelsamlingar; bl.a. "Förändringar i kvinnors villkor under medeltiden", "Kvinnearbeid i Norden fra vikingtiden til reformasjonen", samt "Kvinnors rosengård, Medeltidskvinnans liv och hälsa, lust och barnafödande". Andra exempel på utgivning under senare år är "Kvinnospår i medeltiden" samt "Kvinner och familj i det forn- och medeltida Skandinavien".

Genus-forskning

Det har funnits en äldre tradition inom skandinavisk etnologi, där man sett på könsroller som kulturellt betingade (Bjarne Stoklunds forskning är ett exempel på detta). Inom kvinnoforskning rörande medeltiden har denna aspekt sällan uppmärksamats. Ofta har beskrivningar över kvinnors liv fogats som appendix till en traditionell historia. För att inte stanna vid ett

Var de alla män? (Efter förlaga ur Uttrio, K. "Evas döttrar", s.149)

synliggörande, växte behovet att markera sambandet mellan kvinnoroller och samhälle. I USA där antropologi och arkeologi har en gemensam ämnesstradition, utgavs 1984 "Archaeology and the study of gender" av Margaret Conkey och Janet Spector. Artikeln visar på androcentrismen inom arkeologisk forskning och diskuterar antropologisk genus-forskning och hur detta begrepp skulle kunna berika arkeologin på en rad områden. (Conkey & Spector, 1984). Genus-begreppet hade börjat användas inom antropologi något tidigare för att markera skillnaden mellan biologiskt kön och socialt kön, där det senare är det tillskapade. Genom att införa detta begrepp lades grunden till ett synsätt där varje samhälles könsroller sågs som specifika och inte som något biologiskt givet eller förbestämt. Androcentrism och genus-begreppet diskuteras utförligare längre fram.

De postprocessuella strömningarna har alltmer breddat vägen för arkeologisk forskning utifrån nya synsätt. Slutet av 80-talet och början av 90-talet har inneburit att ett större antal artikelsamlingar och temanummer i tidskrifter inriktade på arkeologisk genusforskning utkommit. Däribland kan speciellt nämnas "Engendering Archaeology. Women and prehistory" (red. Gero & Conkey), som presenteras närmare i detta nummer.

Den första arkeologiska avhandling med ett feministiskt synsätt som lagts fram i Sverige kom 1991. I "Det skjutle kjønn" behandlar Tove Hjø-

rungdal förhållandet mellan kön och makt utifrån ett helhetsperspektiv, en forskningsyn som ligger genus-forskning mycket nära. Med avhandlingen som baseras på norskt järnåldersmaterial belyses patriarkala traditioner inom arkeologisk forskning.

Trots att genus-begreppet diskuterats i snart tio år inom arkeologi har det dröjt fram till nu innan den första praktiska tillämpningen inom ämnet medeltidsarkeologi resulterat i en engelsk avhandling. Roberta Gilchrist visar att vi inte behöver vänta på några nya material eller metoder för att komma åt genusfrågor inom medeltidsarkeologi och att genusbegreppet är ett användbart analysredskap som kan ge oss ökad kunskap. Vi är mycket glada över att Meta fått tillåtelse att publicera den föreläsning, som Roberta Gilchrist höll i Lund i höstas och som baserar sig på hennes nyutkomna bok, *Gender and Material Culture. The Archaeology of Religious Women*. I samband med Roberta Gilchrists besök intervjuvade vi henne om hennes forskning, vilken här presenteras som en introduktion till föreläsningen.

Genusbegreppet

Om vi ska försöka oss på att förklara alla de olika tillämpningar av begreppet genus som praktiseras, kommer vi inte att lyckas. Varför?

Varje disciplin har sin tillämpningstradition beroende på i vilket sammanhang begreppet introducerades och av vilka. Redan vid översättningen av ordet gender till svenska visar sig begreppets komplexitet. Det finns ingen självklar ord-för-ord motsvarighet. Ordet genus har hämtats från språkläran där det används för att klassificera substantiv (femininum, maskulinum, neutrum och reale).

Genus används alltmer inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning när man vill markera att sociala och kulturella betingelser konstruerar skillnaderna i roller, förväntningar och definitioner mellan män och kvinnor, att manligt och kvinnligt formas socialt och inte biologiskt.

"Denna distinktion måste understrykas. Den betyder att biologi alltid upplevs genom kultur, genom 'översättning' i termer av symboler och idéer som vi använder oss av i vårt vardagliga och rituella liv. Biologi 'talar' inte för sig själv. Den måste tolkas så att den stämmer överens med andra kulturella föreställningar som vi har och så att den framstår som 'naturlig'." (Kulick 1987, s 11)

Ibland översätts gender med "socialt kön". Den termen kan dock vara missvisande eftersom man då förmodas poängtera att just de sociala beting-

elserna skulle forma könen mer än de kulturella. Ordet "könsroll" tycks idag kopplas samman med det biologiska könet, och brukas mer sporadiskt. I Norge används däremot både könsroll och socialt kön.

Trots att genusbegreppet som vetenskaplig term är komplicerat (se t.ex. Widerberg) och förändras alltjämt till sitt innehåll, har vi valt att använda detta i den fortsatta texten eftersom man oftast tillämpar denna term i den (svenska) vetenskapliga debatten.

Olika sätt att forska

Genusforskningen arbetar med att göra genus synligt, att synliggöra kvinnors och mäns förhållande till varandra i historien och i samtiden. Vill man kan man använda genus enligt denna enkla förklaring, dvs *endast* i syfte att uppmärksamma vad kvinnor respektive män har gjort och hur de har uppträtt mot varandra. Ser man som sin uppgift att *även söka förklaringar* till varför och hur beteenden och föreställningar har grundlagts, kan genusarkeologin bli en ny utgångspunkt där man också frågar sig vad skriva arkeologi betyder. Uppenbarligen finns olika grader av kritiskt tänkande närvarande i problematiken kring genus.

I motsvarande grad som man i sin forskning *problematiserar* den genusassymetri, dvs. den *ojämlika maktbalansen* som råder mellan olika genus i ett samhälle, i lika hög grad bedriver man en feministisk genusforskning. "A feminist approach put forward an explicit theory of gender, to combat interpretations which accepted modern-day gender stereotypes as timeless, objective and 'natural'." (Gilchrist 1991, s 498).

Det feministiska perspektivet är dock mångdimensionellt, det ser olika ut beroende på hur man ser på och definierar orsakerna till den ojämlika maktbalansen, samt beroende på vilka lösningar man presenterar och vilka krav man ställer på samhället idag för att skapa en förändring. Här är inte plats att gå in på de olika feministiska rörelserna, läs istället exempelvis *Feminist Thought* av Rosemarie Tong, eller använd den mer som en uppslagsbok (Tong 1993).

Kritisk genusforskning innefattar enligt vår tolkning ett ifrågasättande av begrepp som vi idag uppfattar som "naturliga" och oproblematiska, men som likt våra genus är framskapade av vår sociala och kulturella historia. Linda Nicholsons bok *Gender and History*, som recenseras i detta Meta-nummer, visar t.ex. hur begreppet *familj* har fyllts med olika betydelser genom historien.

Mönster och system

I varje samhälle och kultur existerar en struktur/ en ordning inom vilken kön inordnas. Denna kan man kalla för ett genus-system (myntat inom amerikansk antropologisk forskning under 70-talet) där även sociala, ekonomiska och politiska förhållanden inordnas. Yvonne Hirdman, professor i kvinnohistoria vid Göteborgs Universitet, förklarar hur man kan se på ett sådant genusystem: "*Det ska förstås som en dynamisk struktur (system) ; en beteckning på ett 'nätverk' av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar, vilka genom sin interrelation ger upphov till ett slags mönstereffekter och regelbundenheter.*" (Hirdman 1993, s 149). Hon ser två huvudlinjer (principer) i vårt samhälles genusystem:

1. Hierarkin, mannen är norm och kvinnan definieras som den Andra, den som avviker, mannens motsats.
2. Dikotomin, särskiljandets princip, det som samhället definierat som manligt respektive kvinnligt ska inte blandas.

Dessa båda principer fungerar förstärkande på varandra, de legitimerar den manliga normen (androcentrismen) och inordnar egenskaper, aktiviteter, synsätt och liknande i en över- respektive underordning (Hirdman 1993). Exempel: mannen associeras bl.a. med aktivitet, kultur, intelligens, objektivitet - kvinnan med passivitet, natur, känsla, subjektivitet.

Genom att polarisera (särskilja), inordnas de begrepp som associerats till kvinnan så att de underordnas det som är förförstått som "manligt", eftersom denna polarisering sker *inom* en hierarkisk samhällsstruktur. Detta dualistiska tänkande går tillbaka till den antika grekiska filosofin bl. a. Pytagoreerna, Aristoteles och Platon, förs vidare genom den judisk-kristna teologin, via 1600-talet med t.ex. Francis Bacon till upplysningstidens Rousseau (Lloyd 1993).

Elisabeth Arwill-Nordbladh pekar i sin artikel här i Meta på hur den konstruerade uppdelningen av begreppen kultur-natur och offentligt-privat har bidragit till en förstärkning av androcentrismen.

Det finns en komplex och motsägelsefull relation mellan genusforskning och strukturalism som uttrycks i pendlandet mellan att framställa kvinnor som starka och självständiga eller att se dem som offer för system och kvinnoförtryck.

En intressant diskussion pågår forskare emellan om det fruktbara i att an-

vända strukturalistiska förklaringsmodeller (som genussystem) eftersom generaliseringar bortser från individuella skillnader människor emellan. Vardagen för en välbärgad bondkvinna har varit avsevärt annorlunda jämfört med en statarkvinnas, kan kritikerna säga (Carlsson-Wetterberg 1992, Hirdman 1993 b).

Vi tror att dessa synsätt är uttryck för två sidor av samma verklighet och trots en svår balansgång, att båda behövs. Ingen formar sin historia ensam. Människan befinner sig ständigt i spännfältet mellan kollektiv och individ, mellan att vara del i en struktur och att vara ett handlande subjekt - vi påverkar och påverkas.

Detta faktum är en av anledningarna till varför vår ståndpunkt är att genusforskning inte enbart ska behandla kvinnors situation men också se hur olika delar av ett samhälle har interagerat.

Förutom kön som kategori *kan* också ålder, klass, position och etnicitet ingå i ett genussystem. Denna komplexitet kan leda till att forskare uppfattar genus som ett alldeles för vitt begrepp för att bli användbart som en analytisk kategori. Alternativet kan vara att alltid definiera begreppet i en egen text och klargöra i vilken betydelse man använder det.

Vetenskapen

Frånvaron av kvinnor i historieskrivningen (likväl som frånvaron av barn, gamla och lägre samhällsskikt) tvingar forskare som vill fördjupa sig i spörsmål om genus att först arbeta med ett synliggörande för att i nästa steg se relationerna i samhällslivet. Berit Sellevolds artikel i detta nummer om kvinnogravar i två norska städer kan ses i ljuset av detta faktum. Samtidigt kan sägas att genom att *anlägga ett genusperspektiv* på ett arkeologiskt material, kan synliggörandet underlättas och behovet av omtolkningar markeras, t.ex. genom att ställa frågor om:

- statsbildning och genus; Hur kom statsbildningsprocessen att inverka på kvinnornas, barnens och männens liv uttryckt i nya boendeförhållanden, långhusens försvinnande och byggandet av flertalet mindre hus istället?

- hantverk och genus; Varför har de förmodade "kvinnliga" aktiviteterna som t.ex. ullberedning, spinning och vävning inte behandlats som fullvärdiga hantverk då de utövats för husbehov (oftast kallas de för "husflit") när smidesverksamhet, om så bara för gårdsbehov klassas och behandlas som ett riktigt hantverk?

Ett nystartat projekt inom norsk arkeologi under ledning av Karin Gjøl

"Vid tillfällen då folk har båda händerna upptagna, bära de torrvedsstickor, klufna i munnen eller fästa dem i hufvudbonaden med den andra ändan brinnande". (Olaus Magnus, 2:17)

Hagen syftar till att använda "kjønn" (kön) som analysredskap för och ge ny förståelse av tidig professionalism och urbanisering (Gjøl Hagen 1993).

Den vetenskapliga kunskap som vårt samhälle erkänner produceras inom vedertagna paradig, överenskomna mönster/framställningar för lösningar av problem och frågeställningar, inom vilka forskare hävdar och strävar efter objektivitet, dvs en ren, av oss opåverkad kunskap.

Att en variabel som genus i *forskningsituationen* skulle ha ett starkt inflytande i alstrandet av kunskapen, diskuteras ibland, men sällan konsekvenserna därav.

Liv Helga Dommasnes närmar sig i sin text här i Meta medeltidsarkeologins specifika ställning, mellan ting och text, och ser möjligheter för hur en feministisk genusforskning skulle kunna bidra till att förändra synen på historieskrivningen som fri från värderingar.

Eftersom "den kritiska" genusforskningen ökar medvetenheten om de mekanismer som styr och har styrt historieskrivningen, kan man inte begränsa forskningen till den hittillsvarande traditionen. Frågor som rör utbildning, kunskapsförmedling, språk, makt och människosyn i samhället är minst lika relevanta att diskutera och ta ställning till som C14 och typologi.

Den feministiska genusforskningen splittrar upp den traditionella vetenskapssynen då den ifrågasätter paradig och förutsättningarna för kun-

skapsbildningen. Den hävdar inte att det skulle finnas en specifikt kvinnlig vetenskap, och inte heller vill den häva det källkritiska kravet, men den vill verka för en omdefiniering av vad forskning måste innefatta och ta hänsyn till.

Att endast se och använda genusperspektivet som *en aspekt*, bland många andra forskningstraditioner, är att bortse från kritiken - utmaningen!

Den föränderliga Historien

Att kvinnor har osynliggjorts i historien är ett allvarligt symptom på krafter som verkar i samhället till nackdel för kvinnorna. Historieförmedlingen visar tydligt att historia är och används som ideologi. Då tänker vi inte endast på historia som ämne, men på själva historieskrivningen som även arkeologin formar. Som ideologi är historia också makt, eftersom historiekunskapen i så hög grad påverkar nuet och ska bistå oss med verktygen för att ge perspektiv på våra liv.

Motsatsförhållandet som finns inom forskningen mellan objektivitet och subjektivitet kan ses som ett utslag av dikotomin, särskiljandet, där det "objektiva", det som definieras som kunskap och associeras till mannen, är skilt från och högre värderat än det "subjektiva", kvinnan, som får stå för känsla. Kan man i så fall tolka frånvaron av kvinnor i historieberättelsen som ett uttryck för en rädsla att bli klassad som subjektiv om man för in "det subjektiva" i den offentliga sfären (forskningen) där det enligt särskiljandets princip inte hör hemma?

*

Med denna inledande text har vi visat något av vad genusforskning kan innebära för (medeltids)arkeologisk forskning. Kanske har fler frågor än svar uppkommit under läsandets gång. Vår förhoppning är att de följande artiklarna ska inspirera till diskussion och eftertanke.

Ingrid Gustin och Katalin Sabo är doktorander vid Arkeologiska Institutionen, Medeltidsavdelningen, Lunds Universitet. De är även redaktionsmedlemmar i Meta med huvudansvar för detta Meta-nummer.

Litteratur

- Andersson, R. et al. (red) *Kvinnearbeid i Norden fra vikingtid til reformasjonen*. 1985.
- Aðalsteinsdóttir, S. & Þorláksson, H. *Förändringar i kvinnors villkor under medeltiden*. 1983.
- Bertelsen, R. et al (red) Were they all Men? An examination of Sex Roles in Prehistoric Society. *Arkeologisk Museum i Stavanger*. Varia 17/ 1987.
- Carlsson-Wetterberg, C. Från patriarkat till genussystem - och vad kommer sedan? *Kvinnovetenskaplig Tidskrift* 4/ 1992.
- Chabot, N. J. The women of Jorvik. *Archaeological Review from Cambridge* vol. 7:1, 1988.
- Conkey, M. W. & Gero, J. M. *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*. 1991.
- Conkey, M. W. & Spector, J. Archaeology and the Study of Gender. Schiffer, M B (red) *Advances in Archaeological Method and Theory* 7/ 1984.
- Dahlbäck, G. *I Medeltidens Stockholm*. 1989.
- Ericsson, C. (red) *Genus i historisk forskning*. 1993.
- Fox Keller, E. Systemet genus/ vetenskap, eller: Förhåller sig kön till genus som naturen till vetenskapen ? *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2-3/ 1987.
- Gilchrist, R. Women's archaeology? Political feminism, gender theory and historical revision. *Antiquity* 65/ 1991.
- *Gender and Material Culture. The Archaeology of Religious Women*. 1994.
- Gjøøl Hagen, K. Kan kjønn som analyseredskap gi ny forståelse av tidlig profesjonalisme og urbanisering ? *KAN. Kvinner i arkeologi i Norge* 15/ 1993.
- Gunneng, H. et al. (red) *Kvinnors rosengård; medeltidkvinnors liv och hälsa, lust och barnafödande*. 1989.
- Harding, S. *The Science Question of Feminism*. 1986.
- (ed) *Feminism and Methodology*. 1987.
- Hirdman, Y. Genussystemet - reflektioner kring kvinnors sociala underordning. Christina Ericsson (red) *Genus i historisk forskning*. 1993a.
- Skevläsning - till debatten om genussystem. *Kvinnovetenskaplig*

- tidskrift 2/1993b.*
- Hjørungdal, T. *Det skjulte kjønn..* Patriarkal tradisjon og feministisk visjon i arkeologin belyst med fokus på en jernalderskontekst. *Acta Archeologica Lundensis*. Serie 8 nr 19/ 1991.
- Fortid. arkeologi och könsnakt. *Häftan för Kritiska Studier 3/ 1992.*
- Iregren, E. Var det Adam som grävde? *META*. Medeltidsarkeologisk tidskrift 3/ 1990.
- Kulick, D. (red) *Från kön till genus*. Kvinnligt och manligt i ett kulturellt perspektiv. 1987.
- Liebgott, N.-K. *Danmarkshistorien. Middelaldern*. 1984.
- Lloyd, Genevieve. *The man of Reason*. "Male & Female" in Western Philosophy. 1984 (1993).
- Lövkrona, I. (red) *Kvinnospår i medeltiden*. 1992.
- Sawyer, B. *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*. 1992.
- Scott, W J. *Gender and the Politics of History*. 1988.
- Tong, R. *Feminist Thought - A comprehensive Introduction*. 1989 (1993).
- Widerberg, K. Vi behöver en diskussion om könsbegreppet. *Kvinnovetenskaplig tidskrift 4/ 1992.*

Kvinnebegrovelser i middelalderen

Middelalderarkeologi fra et kvinnehistorisk utgangspunkt

Berit J. Sellevold

Innledning

Forutsetningene for å forske på spørsmål om kvinner i middelalderen er tilstede i arkeologiske kirkegårdsmaterialer som de ikke er i materialer fra førhistorisk tid.

Gjennom antropologiske undersøkelser kan kvinner identifiseres i skjelettmaterialer ved hjelp av de sekundære kjønnskaraktéristiska på knoklene. Det er derfor mulig å studere kjønnsforskjeller både når det gjelder biologiske og kulturbetingete forhold.

De fysiske levningene av et menneske forteller om individets livshistorie. Liv og levekår setter spor i skjelettet. Vi får ny innsikt om kvinners liv og levekår i forskjellige middelaldersamfunn gjennom å studere skjelettrestene.

Behandlingen av det døde mennesket reflekterer forhold i det samfunnet den døde levde i. Ut fra analyser av begravelse og gravskikk fremkommer likheter og forskjeller i behandlingen av menn og kvinner i ulike miljøer, som f.eks. by og land. Det er mulig å belyse kvinners posisjon i samfunnet ved å analysere kvinnebegrovelser på forskjellige typer kirkegårder: klosterkirker, sognekirker, domkirker, osv. Gjennom slike studier oppnås en innsikt både i forholdet mellom kvinner og menn i samfunnet, og når det gjelder sosiale forhold i samfunnet.

I de senere år er det utgravd flere middelalderkirkegårder i Norge. Når det gjelder kvinnene i materialet er det spesielt to kirkegårder som er interessante: en klosterkirkegård ved Olavskirken i Trondheim, og kirkegården rundt middelalderens domkirke på Hamar. De arkeologiske og antropologiske undersøkelser av gravene og skjelettene på disse to kirkegårdene stadfester og utdyper opplysninger vi finner i skriftlige kilder, og gir oss informasjon om kvinner i forhold til geistlige miljøer.

Skjeletter av barn og ungdommer kan vanskelig kjønnsbestemmes fordi de sekundære kjønnsstrekkene på knoklene ikke er tilstede før puberteten. Men skjeletter av voksne mennesker kan kjønnsbestemmes ut fra flere trekk, spesielt på bekkenet og kraniet.

I det følgende er det spesielt plasseringen av kvinnegravene på kirkegår-

den, og aldersfordelingen blant menn og kvinner som blir diskutert. I tabellene opereres det med fire aldersgrupper. "Ungdommer" er mellom ca. 14 og 19 år; "unge voksne" er ca. 20 til 35 år; "middelaldrende" er ca. 35 til 55 år, og "gamle" er over ca. 55/60 år.

Olavskirken, Trondheim

Under Folkebiblioteket i Trondheim ligger restene av middelalderens Olavskirke og den tilhørende kirkegården. Olavskirken fungerte først som sognekirke, dernest som kirke for franciskanerkonventet, og til sist igjen som sognekirke (Ekroll 1989). Kirken lå på et nes ut i Nidelven, og kirkegården lå hovedsakelig nord for kirkebygget.

Det ble foretatt arkeologiske utgravninger her i 1984/85 og i 1989. I 1984/85 ble et stort område av kirkegården undersøkt. Områdets sydlige grense lå ca. 8–10 meter nord for kirkebyggets nordvegg og strakte seg videre nordover (Anderson & Göthberg 1986). I 1989 ble selve kirkeruinen undersøkt med henblikk på restaurering, og på samme tid ble det avdekket et lite uforstyrret felt med begravelser tett inntil korets nordvegg.

Skjelettmaterialet fra 1984/85 ble undersøkt av Anderson (Anderson 1986), mens skjelettmaterialet fra 1989 ble utgravd og undersøkt av Sellevold (Sellevold 1990). I arbeidet med de antropologiske undersøkelsene av materialet fra 1989 ble det foretatt sammenligninger mellom skjelettmaterialene fra de to stedene på kirkegården. Det lille feltet nær kirken stammet fra kirkens franciskaner-fase: ca. 1300–1550. Materialet herfra ble sammenlignet med 164 graver fra samme tid, Fase C, fra utgravningene i 1984/85. Resultatene av sammenligningene er meget interessante med hensyn til kvinnebegravelsene.

	Menn		Kvinner	
	1984/85 %	1989 %	1984/85 %	1989 %
Ungdommer	20.7	11.1	4.7	0
Unge voksne	39.7	55.6	41.1	16.7
Middelaldrende	23.3	33.3	30.4	83.3
Gamle	0	0	2.3	0
Totalt	100.0	100.0	100.0	100.0

Tabell 1. Aldersfordeling etter kjønn i skjelettmaterialet fra Olavskirken, Trondheim.

Tabell 1 viser at det prosentvis blant mennene er flere ungdommer og unge voksne i gravene nær kirken (1989) enn i gravene lenger vekk fra kirken (1984/85), og at det er færre middelaldrende menn i gravene nær kirken enn i gravene lenger vekk fra kirken. Når det gjelder kvinnene er forskjellen i alder mellom de to gruppene dramatisk: Blant kvinneskjelettene nær kirken er det nesten utelukkende middelaldrende kvinner, hele 83.3%. Bare 16.7% er i den unge voksne aldersgruppen. Lenger ute på kirkegården er bare 30.4% av kvinnenemiddelaldrende, mens 41.1% er unge voksne. Denne forskjellen er så stor at den antagelig ikke kan være tilfeldig. Ekroll diskuterer sannsynligheten for tilstedeværelsen av proventkvinner i den sydligste delen av kirkegården, nærmest koret: "Dei fleste kloster tok i mellomalderen inn eldre og pleietrengde menn og kvinner som kunne betale for seg, t.d. med jordegods. Då var dei sikra tilsyn og underhald i sine siste år, og kunne til slutt bli gravlagt i klostret...." (Ekroll 1989:44).

I gruppen nær kirken er det altså hovedsakelig unge voksne menn og eldre kvinner, mens det i gravene lenger vekk fra kirken, dvs. i 1984/85-materialet, både blant kvinner og menn er flere unge voksne enn middelaldrende voksne. Det er sannsynlig at de unge voksne menn som var gravlagt nær kirken var ordensbrødre, og at de eldre kvinnene var proventkvinner. Sognets øvrige befolkning fikk gravplass lenger ute på kirkegården.

Hamar domkirkeruin

I forbindelse med prosjektering av et planlagt vernebygg over domkirkeruinene på Hamar ble det foretatt arkeologiske utgravninger sommeren 1991 og 1992. Ca. 1/4 av kirkegården ble undersøkt, og det ble avdekket skjelettresten av omtrent 1.000 individer. Skjelettmaterialet er ikke ferdig analysert ennå, men halvdel av individene i gravene er registrerte. De følgende opplysninger baserer seg på data fra disse individene (Sellevold 1991, 1992).

	Menn %	Kvinner %
Ungdommer	11.5	6.1
Unge voksne	37.5	9.1
Middelaldrende	46.2	69.7
Gamle	4.8	15.2
<hr/> Totalt	<hr/> 100.0	<hr/> 100.0

Tabell 2. Aldersfordeling etter kjønn i skjelettmaterialet fra Hamar domkirkeruin.

Tabell 2 viser at det er en markant overrepresentasjon av middelaldrende og gamle kvinner i skjelettmaterialet. Nesten 70% av alle kvinner døde i denne aldersgruppen, mens bare kun 9.1% døde i ung voksen alder. Dette er en helt usedvanlig fordeling i forhold til det man forventer ut fra analyser av skjelettmaterialer fra middelalderens sognekirkegårder. Det sedvanlige var at flere kvinner døde i ung voksen alder enn som middelaldrende og gamle, mens de fleste menn levde til de ble middelaldrende. Som tabellen viser er det en mer jevnfordeling i de to aldersgrupper blant mennene, med 37.5% unge voksne og 46.2% middelaldrende.

Aldersfordelingen er svært forskjellig blant menn og kvinner: Det var få unge kvinner i materialet. Til gjengjeld var det mange middelaldrende og ganske mange gamle kvinner. Blant mennene var det flere ungdommer og unge voksne enn middelaldrende. Færre menn enn kvinner ble gamle.

	Ungdom %	Unge voks. %	Mid.aldrende %	Gamle %
Menn	85.7	92.9	67.6	50.0
Kvinner	14.3	7.1	32.4	50.0
Totalt	100.0	100.0	100.0	100.0

Tabell 3. Kjønnfordeling etter alder i skjelettmaterialet fra Hamar domkirkeruin.

Tabell 3 viser prosentandelen av kvinner og menn i hver av de fire aldersgruppene. Det går tydelig frem at blant ungdommer og unge voksne er det en forsvinnende liten andel kvinner, mens kvinnene er relativt godt representert blant de middelaldrende og gamle.

Diskusjon

I førkristen tid i Norden var det store forskjeller i samfunnet når det gjaldt gravskikk: stormennene fikk store, synlige monumenter over sine graver, mens menneskene i de lavere samfunnslag fikk mer beskjedent utformede gravgjemmer. I førkristen tid ble ikke alle gravlagt på slike måter at vi idag gjenfinner deres graver. Relativt sett finner vi meget få graver fra førkristen tid. De fleste av fortidens mennesker "mangler" i det bevarte skjelettmaterialet. Fra dansk jernalder, 500 f.K. til 1050 e.K., er det idag kun bevart

ubrente skjelettrestrester fra ca. 1.000 individer (Sellevold et al. 1984).

Da kristendommen slo gjennom som enerådende religion ble det en revolusjonerende forandring i gravskikken: i praksis fikk alle mennesker rett til en grav i viet jord. Når vi står overfor arkeologiske skjelettmaterialer fra middelalderkirkegårder vet vi derfor at i slike materialer er hele samfunnet representert, ikke bare et lite utvalg fra de øverste sosiale lagene. Noen ganske få mennesker fikk ikke gravlegges i viet jord, nemlig de udøpte og forbrytere av forskjellige kategorier som var nærmere definert i lovsamlingene.

I førkristen tid var det stor forskjell i markeringen av den døde sosiale status, både når det gjaldt gravgods og i formen på selve graven. I kristne begravelser ble slike markerte forskjeller for det meste utvisket: praksis med å legge gjenstander i graven opphørte (med noen ganske få unntakelser), og graven fikk ingen ytre markering av en slik art at den er bevart frem til vår tid. Men dette betød ikke at det var en total demokratisering når det gjaldt begravelser. De ulike samfunnslagene ble fremdeles behandlet forskjellig fra hverandre. Sporene er bare mindre synlige, mer subtile. Man må gå til andre kilder enn de arkeologiske for å tolke gravfunn fra kristen tid.

Ett element i statusmarkering var plasseringen av graven på kirkegården. I de norske kristenrettene, Eidsivatingsloven og Borgartingsloven, defineres det hvor på kirkegården de forskjellige stender skulle gravlegges. Det var mest attraktivt å være nær kirkebygget, og helst så nær koret som mulig. Etterhvert ble det også gravleggelser inne i kirkerommet. Slike gravsteder var forbeholdt samfunnets privilegerte. Ytterst på kirkegården, ved kirkegårdsgjerdet, ble trøllene begravet (Robberstad 1964, Nilsson 1992).

Et annet element i statusmarkeringen var hvilken kirkegård den døde ble begravet på. De to kirkegårdene som er presentert her var spesielle. Den ene tilhørte et kloster, den annen en domkirke. Begge disse miljøene var utpregete mannmiljøer. Mennene stammet for de fleste vedkommende fra de øvre sosiale samfunnslag. I utgangspunktet kunne man nesten forvente at det ikke ville være kvinner begravet på disse kirkegårdene. Men antropologiske undersøkelser har vist at det var kvinner blant de gravlagte. Men det var ikke så mange kvinner som det ville ha vært hvis kirkegården hadde favnet hele befolkningen. Primært var disse kirkegårdene altså forbeholdt menn fra de høyere sosiale lag.

For å finne ut hvilke kvinner som ble begravet ved kloster og domkirke må man gå til andre kilder enn de arkeologiske og antropologiske.

I Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder beskrives det hvordan legfolk kunne knyttes til kloster og katedral gjennom proventordninger. Provent beskrives i KLNLM som "kjøpt underhold i kat.-geistlig institusjon (kloster, kommune, bispegård m.v...." "Provent er materielt underhold mot materielt vederlag", dvs. en slags pensjonsordning. Legfolk kunne donere verdier som f.eks. eiendommer/jordegods, til kloster eller bispegård mot å få underhold i klosteret/bispegården. "62% av tilfellene gjelder klostre, resten er p. knyttet til bispegårder, kapitler etc. Heller ikke var ... p. forbeholdt adelige (oftest lavadelige): Ikke fullt 10% av kjente p.folk er adelige el. "fruer", "herrer". Det er "...flere p.kvinner enn -menn; vi har en del ektepar, mor med datter el. sønn osv. Kvinner kunne søke mannsklostre, menn til kvinneklostre."

Proventfolk kunne gravlegges på klostrets og katedralens kirkegårder. Det er hovedsakelig middelaldrende og eldrekvinner som er gravlagt på våre to kirkegårder. På domkirkens kirkegård, der det er foretatt en undersøkelse som gir et tverrsnitt av hele kirkegården, ligger kvinnene begravet på privilegerte plasser, nemlig øst og syd for koret. Disse forhold sannsynliggjør formodningen om at disse kvinnene er proventkvinner. På klosterkirkegården er de kvinner som er gravlagt nær korveggen, middelaldrende og eldre, mens det lenger ut på kirkegården for det meste er yngre kvinner. Også her kan formodningen om at kvinnene nær kirken er proventkvinner være sannsynlig.

Konklusjon

Arkeologiske undersøkelser av middelaldermaterialer er forskjellige fra arkeologiske undersøkelser av forhistoriske materialer ved at det finnes samtidige skriftlige kilder. Eksistensen av skriftlige kilder gjør at man kan stille konkrete spørsmål til det arkeologiske kildematerialet, og at det foreligger muligheter for å etterprøve skriftlige kilder mot en arkeologisk "virkelighet".

Antropologiske og arkeologiske undersøkelser av graver og skjeletter fra to norske middelalderkirkegårder har påvist at begravelsespraksis varierer i forhold til kirketype: Både på klosterkirkegård og katedralkirkegård er det langt færre kvinnebegravelser enn det man vanligvis finner på sognekirkegårder. De gravlagte kvinnene i disse kirkegårdene har en høyere gjen-

nomsnittlig dødsalder enn den man finner i befolkningen forøvrig. De fleste kvinner som ble gravlagt ved kloster og domkirke var middelaldrende og gamle da de døde. I befolkningen som helhet var dødeligheten størst for kvinner i ung voksen alder.

Forklaringen på forskjellen i gjennomsnittlig dødsalder kan være at kvinnene som ble begravet ved kloster og katedral var proventkvinner, dvs. knyttet til institusjonene gjennom proventordninger, eventuelt gjennom andre testamentforhold.

Fra skriftlige kilder kjenner vi til proventordningen. I det arkeologisk/ antropologiske materialet blir kvinnene identifisert og det viser seg at kvinner ble begravet på privilegerte plasser på kloster- og katedralkirkegårdene. Disse kvinnene har sannsynligvis vært proventkvinner.

Jeg har konsentrert meg om plasseringen av kvinnenes graver på kirkegårdene, og om kvinnenes alder. Fremtidige studier vil dreie seg om antropologiske analyser av de enkelte kvinneskjelettene for å se hvilke biologiske likheter og forskjeller det er når det gjelder spor i skjelettene etter liv og levekår mellom kvinner som ble begravet på sognekirkegårder og dem som ble gravlagt ved kloster og katedral.

Berit Jansen Sellevold er ansatt som forsker ved Oldsaksamlingen, Institutt for Arkeologi, Kunsthistorie og Numismatikk, Universitetet i Oslo. Hun er leder for Laboratoriet for Fysisk Antropologi og den fysiske antropologiske oppdragsenhet for de arkeologiske museene i Norge.

Litteratur

- Anderson, T. The churchyard on the Folkebibliotekstomt (Library Site), Trondheim. An interim osteological report. I: T. Anderson og H. Göthberg: *Olavskirkens kirkegård. Humanosteologisk analyse og faseinndeling. Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten. Meddelelser nr. 2.* 1986.
- Anderson, T. & H. Göthberg. *Olavskirkens kirkegård. Humanosteologisk analyse og faseinndeling. Fortiden i Trondheim bygrunn: Folkebibliotekstomten. Meddelelser nr. 2.* 1986.
-

- Ekroll, Ø. *Olavskyrkja. 8 fragment blir monument. Arkeologiske undersøkelser i Trondheim nr. 3*. 1989.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder.
- Nilsson, B. *De Sepulturis. Gravrätten i Corpus Iuris Canonici och i medeltida nordisk lagstiftning*. 1992.
- Robberstad, K. Gamalnorske lovstykke. 1964.
- Sellevoid, B.J. Skjelettene i biblioteket. *Olavskirken, Folkebiblioteket, Trondheim. Rapport om den antropologiske undersøkelsen av skjelettfunnene fra 1989. Arkeologiske undersøkelser i Trondheim nr. 4*. 1990.
- Skjelettfunnene ved Hamar domkirkeruin 1991. *Fra kaupang og bygd 1991*. Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, Hamar. 1991.
 - Kirken på klippen - utgravningene ved Hamar Domkirkeruin 1992. *Fra kaupang og bygd 1992*. Hedmarksmuseet og Domkirkeodden, Hamar. 1992.
- Sellevoid, B. J., Hansen, U.L. & Jørgensen, J.B. Iron Age Man in Denmark. *Prehistoric man in Denmark, Vol. III*. Nordiske Fortidsminder, Bind 8. 1984.
-

Hva ønsker vi å få vite om middelalderens samfunn? Kjønnsroller, genderverdier og forandringer.

Liv Helga Dommasnes

I disse dager er det ca. 20 år siden de første skritt i retning av en bevisst kvinneforskning ble tatt innen skandinavisk arkeologi. Siden har den bestått som en liten, men for mange viktig, del av faget. Parallelt med utviklingen i eget miljø har vi opplevd at kvinne-, feministisk-/genderforskning har skutt fart innen andre lands arkeologi. Særlig kjenner vi det fra den angelsaksiske verden.

Det som begynte med "kvinneforskning", synliggjøring av kvinner i forhistorien, har siden utviklet seg via det mer kravstore "feministisk forskning", som forsøker å se historien ut fra et kvinneperspektiv, til 90-åras "genderforskning". I dette siste tilfellet betraktes ikke kjønn som et biologisk fenomen, men som en sosial størrelse. Debatten har gått livlig om disse tre tilnæringsmåtene og deres respektive fortrinn, spesielt under innflytelse av "postprosessuelle" strømninger innen vårt eget fag og nabo-fag som antropologi og historie. Både på skandinavisk og internasjonal basis har det vært holdt en rekke seminarer og konferanser som har satt søkelyset på kvinner i (for)historien og som utøvere av faget.

I debatten som har vært ført innen vårt fag har middelalder-arkeologien vært merkelig anonym. Det er all grunn til å spørre hvorfor dette har blitt slik. I utgangspunktet skulle man tro forholdene lå vel så godt til rette for å finne kvinnene her som i det eldre materialet, med de rike og varierte kildene middelalder-forskningen har til disposisjon. Jeg vil starte ut fra den premiss at årsakene ikke primært bør søkes i kildene, men i måten man tilnærmer seg disse, det vil si i problemstillinger og faglige konvensjoner. Har den faglige disiplineringen (Næss 1985) vært så sterk innen middelalder-forskningen at alternative tilnæringsmåter ikke har kommet til orde? Sagt på en annen måte: er de problemstillinger man tradisjonelt beskjeftiger seg med så interessante at få føler behov for forandring? Eller handler det om de analytiske redskapene (teorien) som anvendes?

Arkeologisk middelalderforskning - grenser og begrensninger

I det følgende vil jeg nok kommentere fagfeltet slik jeg kjenner det fra

Norge. Noen særtrekk kan nok være spesielle for vårt land, men jeg tror likevel det kan være flere som er felles for hele Skandinavia. - Det må presiseres at jeg på sett og vis betrakter middelalderarkeologien utenfra, da jeg selv i det alt vesentlige har arbeidet med eldre epoker.

Det første som slår meg, er at middelalderforskningen egentlig har pålagt seg selv ganske snevre grenser kronologisk, tematisk og til en viss grad geografisk.

Vårt tradisjonelle skille mellom forhistorie og historie defineres i forhold til kildene: historisk tid tar til når de skriftlige kildene begynner å flyte rikelig. Middelalder oppfattes således som en historisk epoke, men med såpass spinkelt eget kildemateriale at den yngre disiplinen arkeologi ønskes velkommen som likeverdig(?) samarbeidspartner. Fra tid til annen har man spurt på hvilke premisser er det vi arbeider her? Hvem bestemmer hva som er interessante problemstillinger? Mest aktuelt i senere år har det kanskje vært å bli enige om hvilket fag som har kilder med tilstrekkelig bærekraft i forhold til de spørsmål vi ønsker belyst. For arkeologien har det vært vesentlig å ikke bare bli en illustrasjon til historievitenskapen, noe som tidvis har blitt markert gjennom et uttalt program om å arbeide helt uavhengig av denne (f.eks. Herteig 1969). Som rimelig kan være, har også arkeologer foretrukket å arbeide innen felter der kildematerialet viste seg å være både tilgjengelig og rikelig.

Sett utenfra virker likevel den kronologiske begrensningen som i praksis følges av iallfall norsk middelalderforskning unødvendig restriktiv. Hos oss oppfattes middelalder som tidlig kristen, tidlig skriftlig tid. Jeg vil gå så langt som til å si at dette skillet praktiseres strengere av arkeologer enn av historikere. En "middelalderarkeolog" vil sjelden arbeide med vikingtidsmateriale, mens en middelalderhistoriker godt kan finne på å følge sine kilder bak årtusenskiftet, og dertil trekke inn ikke-skriftlig materiale. I virkeligheten er nok det vi her ser, et resultat av hvordan de administrative rammer for virksomheten former dens faglige innhold. I Norge har håndhevelsen av fredningsloven for middelalderminner helt eller delvis ligget hos Riksantikvaren, mens den for forhistoriske kulturminner inntil ganske nylig i sin helhet har ligget til "landsdelsmuseene". Fire av fem norske landsdelsmuseer er knyttet til universiteter, og blir dermed del av større forskningsmiljøer.

Parallelt med den kronologiske avgrensningen går den tematiske. Etter mitt syn avspeiler denne enda tydeligere enn tidsbegrensningen middelal-

derforskningens organisatoriske tilhørighet, spesielt under fagets ekspansjon de siste 30-40 år. Fra en tidligere konsentrasjon om kirker og andre sakrale bygg har middelalderarkeologien gått over til å beskjeftige seg hovedsakelig med byer og tettbebyggelser. Igjen er sammenhengen med lovverket ganske klar. Alle førreformatoriske kulturspor er legalfredet. Dersom de trues av utbyggingstiltak, må kunnskapen de gjemmer sikres på annen måte, i praksis gjennom utgravning. Med det store omfang slike kulturspor gjerne har, er utgravningene blitt organisert som store, halvpermanente prosjekter som i Norge har vært uten formell tilknytning til andre, etablerte forskningsmiljøer. Det er min litt lettvinde påstand her at dette har påvirket middelalderarkeologiens forskningsprofil i en noe materialbundet, lite teoretiserende retning. Arbeidet har vært tilknyttet vernevirksomheten før forskningen, og man har neppe følt det har vært rom for "spekulasjon" og teoretisk nybrottsarbeid? Publikasjonsvirksomheten har blitt konsentrert om det nære og nødvendige: materialet og dets kontekst, oversatt til byers utvikling og organisasjon, håndverk og handel samt disses forhold til sentralmakten og verden omkring.

Hva har dette med kvinneforskning å gjøre?

En god del faktisk. Våre forskningsmål bestemmer framgangsmåten i kildeinnsamling og bearbeidelse. Kjenner vi ikke målet, må vi famle oss fram i mørke. Så langt jeg kan se har kvinner aldri vært spesielt synlige i middelalderarkeologiens målsetting, som har vært relatert til de store strukturene og, rimelig nok, folk og hendelser kjent fra skriftlige kilder. Nå er det jo slik at en skriftkultur helst bæres oppe av samfunnets maktelite. Vi vet at både i førkristen middelalder (vikingtid) og tidlig kristen tid var samfunnet basert på menn i ledende posisjoner, verdslige og religiøse. Skriftlige kilder som enten skal legitimere strukturene eller bidra til å holde disse oppe, vil i liten grad synliggjøre kvinner annet enn muligens som et problem. Ved å overta som forskningsmål de temaer disse kildene peker ut som vesentlige, fortsetter vi i virkeligheten dette samfunnets patriarkalske makttradisjon.

For å drive kvinne-/feministisk forskning innen middelalder blir det derfor nødvendig å utvikle en viss distanse til nettopp det som er denne forskningens kjennemerke framfor annen arkeologi, nemlig det støtteapparatet de skriftlige kildene byr på. Det betyr selvfølgelig ikke at de skal avvises, men at de skal brukes på de premisser våre mål setter.

Kvinnearkeologi

For den tidlige kvinnearkeologien var de skriftlige kildene til stor støtte. Til tross for at de avspeiler menns kultur og strukturer bygd opp av denne, fantes kvinner nevnt. Navngitt og omtalt ble helst de som tilhørte store mektige slekter, eller mektige personligheter innenfor det religiøse system. Men de måtte letes fram i kildene og bevisst trekkes fram i historiens lys - tidligere forskere hadde i stor grad forsømt dem. For kvinneforskere ble de et bevis på at det nytter å stille nye spørsmål - kvinner kan synliggjøres.

Andre kvinner er anonyme og nevnes mer tilfeldig i kraft av de aktivitetene de deltok i (se f.eks. Power 1975, Jacobsen 1985). Både gjennom de det fortelles å gjøre og det de ikke gjorde, kan man danne seg et bilde av de praktiske rammene for kvinners liv i middelalderssamfunnene. For arkeologer ble dette innfallspunktet til nye spørsmål til sine kilder.

Det hevdes gjerne at mens skriftlige kilder alltid vil være tendensiøse, utvelgende, er de arkeologiske mer objektive. De skal være ikke-selektive rester etter det som engang var, heller enn det man mente burde vært. I dag er vi klar over at dette skillet må modifieres kraftig. Materiell kultur har også en symbolfunksjon. I denne funksjonen er den kommunikativ, og kan like gjerne formidle idealer som virkelighet. Spesielt ved studiet av sakrale minnesmerker bør en være oppmerksom på dette, men også når vi beskjeftiger oss med dagliglivets organisering.

I dette skillet ligger likevel noe av utfordringen for det vi kan kalle en feministisk arkeologi. Dette er nemlig et perspektiv som bevisst tar stilling til ideologier. Den oppfatter seg ikke som verdinøytral, men tar utgangspunkt i en kritikk av etablerte forskningsidealer som androsentriske. En del av legitimeringen for den androsentriske vitenskapen er nettopp forestillingen om forskeren som en verdinøytral sannhetssøker som vurderer sine kilder objektivt (se f.eks. Harding 1986). Innen arkeologi har dette vært et usedvanlig sterkt og seiglivet paradigme, ikke minst under innflytelse av New Archaeology (Dommasnes 1987, Wylie 1989 med referanser). Kjønn har ikke vært en interessant variabel for denne forskningen. Feministisk forskning på sin side tar utgangspunkt i at kjønn har vært et strukturerende prinsipp i alle kjente samfunn, og tar sikte på å produsere kunnskap som er relevant for kvinner i dag. Slik forstått er det nok riktig å hevde at det feministiske ståsted refererer seg til vår tids verdier. Det sier mer om forskerens faglige fotfeste og målsetting enn om hennes tema. Ofte faller temaet sammen med kvinneforskningens: kvinner i fortid. Men for f.eks. middelal-

Vävning med stående vävstol.
(Teckning av M. Centervall i
Jacobsson, B. & Wallin, L. Trelle-
borg under vikingatid och me-
deltid. 1986)

derarkeologen kan det faktisk også like gjerne være (som før) byers framvekst og oppkomst. For en feminist vil imidlertid ikke det primære være å se dette i forhold til kongemakt og handel, men i forhold til kvinners liv og vilkår. Ved å sette et kritisk lys på forskningen søker feministen å gi dagens kvinner en historie bygd på våre premisser. Den angår selvfølgelig ikke bare kvinner. Ved å introdusere et nytt perspektiv og aktivisere andre kilder utdypes og nyanseres bildet av vår felles fortid.

Feminisme som forskningsstrategi

For fortidsforskeren er det to sider ved feminismen man må ta hensyn til. Den ene er at den først og fremst er en kritisk teori. Kritik er en integral del av all vitenskapelig virksomhet, men den er ikke det hele. Vitenskap kjennetegnes (etter mitt syn) av at den er byggende. Kunnskap får vi ved å sette ting inn i sammenhenger som kan forstås eller forklares. Dette siste er igjen en grunnleggende forskjell på humanistiske vitenskaper på den ene side og naturvitenskapene på den annen. Ved å søke årsaksforklaringer heller enn å forstå sammenhenger ut fra menneskelige handlinger, motiver og valg har det androsentriske perspektivet blitt forsterket innen arkeologisk forskning. En feministisk forståelse må ta utgangspunkt i mennesker som intensjonelt handlende vesener.

Jeg sa ovenfor at det feministiske perspektivet er et nåtidig perspektiv, formet ut fra vår forståelse og behov. Dette er nødvendig for at den skal være relevant for oss, men en svakhet når vi skal forstå andre, i prinsippet

fremmede, samfunn. Feminismen innen vårt fag har da også som et av sine mål å forstå fortidas kvinner ut fra deres egen tid og forutsetninger, som er klart forskjellige fra våre egne. Her møter vi det samme problemet som all annen historieforskning. Hvordan trengte inn i andres referanserammer og se dem innenfra?

Gender

Begrepet "gender" i betydningen "sosialt kjønn" er hva vi kan kalle en feministisk nyskaping. Det har blitt til som et nødvendig redskap for å forstå hvordan kjønn konstitueres - og forstås. Selve begrepet er imidlertid hentet fra grammatikken, hvor det betegner substantivenes "kjønn" eller bøyningensmønstre. Som så ofte ellers innen språk er det ingen nødvendig sammenheng mellom form og innhold (symboler er arbitrære, kfr. Saussure), og et ord med (biologisk) feminin referanse kan i dag gjerne være et hankjønnsord. På norsk heter det f.eks. en kvinne (m). Genus er altså et tilskrevet kjønn, i motsetning til naturgitt. Det samme gjelder gender i human- og samfunnsvitenskapene. Her kaller vi det på norsk sosialt kjønn. Omvendt kan kjønnsbestemmelsen ha et symbolsk innhold på konnotasjonsplanet. Språklig kan dette eksemplifiseres ved at det på norsk heter en båt, en skute. Men av sjøfolk omtales båten alltid som "ho", den hadde feminine konnotasjoner. Kanskje er det denne bruken som ligger bak når vi siden har fått en likestilt feminin bøyningensform av skute (ei skute) inn i norsk bokmål. Slik veksler de ulike planene i å gi form og innhold til det tilskrevne kjønn i språk. Vi må anta at det samme foregår i resten av samfunnet. Hvordan vi så skal forstå det faktum at noen språk (f.eks. engelsk) ikke bruker kjønn som klassifikasjonskriterium, mens andre har en hel rekke av dem, er det heldigvis ikke min oppgave å utrede her. Jeg kan likevel ikke la være å påpeke at både på norsk og tysk er f.eks. et barn nøytrumsord, verken feminint eller maskulint.

Alt tidlig i kvinneforskningens historie ble det altså klart at det ikke er sammenfall mellom biologisk kjønn og den rollefordeling som måtte finnes i et samfunn. Kjønnroller er ikke gitt en gang for alle, men varierer fra samfunn til samfunn og over tid. Slagordet "Kvinner blir ikke født - de blir skapt" satte søkelyset på det faktum at biologisk kjønn og sosialt kjønn er to ulike størrelser. Det ble også klart at en biologisk mann kunne tillegges kvinnelig gender, og at noen samfunn opererte med flere sosiale kjønn (som vi gjør det med språklige). I sum betyr dette at det knapt finnes stabi-

le faktorer når en skal studere kjønn, roller og status i fremmede samfunn. Betydningen som tillegges kjønn som strukturerende element kommer ikke fra biologi, men fra samfunnets verdier. Det finnes heller ikke ett enhetlig begrep "kvinner", men flere. Feminismen kan ikke pretendere å studere kvinner i sin alminnelighet, men mennesker innen gitte kulturelle kontekster. Dette innebærer nok et skritt bort fra det androsentriske, generaliserende forskningsperspektivet. Likevel synes det klart at alle kjente samfunn på et eller annet vis har praktisert skillelinjer etter gender (Moore 1988).

Jeg har tidligere kritisert genderbegrepet fordi jeg mener at det mangler klar betydning (Dommasnes 1990). Hvis vi holder oss til den litt tungvinte oversettelsen "sosialt kjønn" og samtidig står fast på at det ikke er noen forbindelseslinje mellom biologisk og samfunnsmessig kjønn, blir det nærliggende å spørre: hva blir da begrepets innhold? Hvis det ikke har noen forankring utenfor seg selv, spiller det da noen rolle om vi kaller det gender, aldersgruppe eller "unit x"? Jeg vil hevde at i denne ekstreme tolkningen mangler begrepet analytisk gjennomslagskraft. Det blir ufruktbart fordi vi ikke vet hva vi studerer når vi analyserer "gender"-relasjoner. Dette blir spesielt synlig i et fag som arkeologi hvor kildene, og dermed referansene, er høyst materielle.

Jeg kan ikke se hvilken betydning det kan ha for oss som forskere i forholdet mellom kvinner og menn å vite at det i prinsippet er mulig å etablere flere sosiale kjønn så lenge vi mangler muligheter til å identifisere disse på empirisk eller teoretisk grunnlag. Påpekningen av at kvinner kan ha maskuline roller og omvendt er derimot viktig både for å forstå ideologien bak kjønnsrollene og hvordan praksis kanskje må modifiseres i forhold til idealet.

Middelalderens håndverkslaug besto i det alt vesentlige av menn. Vi må tro dette ble oppfattet som like naturlig som at ridderen var mann. Når enker i middelalderen likevel kunne overta sine menns håndverksbedrifter inklusive medlemsskap i lauset (Power 1975), var det mer praktiske enn ideologiske hensyn som avgjorde. Og når homoseksuelle men i det norrøne samfunnet foraktelig ble omtalt som ergi, eller feminine (Steinsland 1985), forteller dette mer om tidens verdsetting av det kvinnelige enn om hva homoseksuelle foretok seg.

Mitt forslag til etablering av et (for oss) fruktbart begrep "gender" er å gi det innholdet "summen av roller/aktiviteter som i et samfunn identifiserer den sosiale betydning (sosialt kjønn) av kjønn basert på biologiske forskjel-

ler mellom mann og kvinne". Dermed får det en fast forankring uten at innholdet dermed bindes og naturaliseres. Vi bevarer det meste av innsikten som ligger bak feminismens etablering av begrepet, nemlig at skiller etter kjønn finnes i de fleste samfunn, og dermed en viktig del av rammeverket for samfunns organisasjon, men erkjenner at innholdet ikke er konstant. At kategorien primært er sosial, uttrykkes i mange samfunn ved at man først blir fullverdig samfunnsmedlem gjennom initiasjonsriter (pubertetsriter) der det sosiale kjønn etableres (se f.eks. Turner 1967). Sammenlign ellers med "bam" som intetkjønnsord i mange germanske språk (se ovenfor).

Det kan oppfattes som en strid om ord og definisjoner når jeg foretrekker å gi gender-begrepet en referanse utenfor seg selv. For meg er det imidlertid en betingelse for at det skal kunne relateres til vår empiri og berike faget. Det faktum at det nærmest er uoversettelig er i seg selv et problem. Jeg vil foreslå at vi bruker begrepet "kjønnsroller" som en tilnærmet oversettelse. Dette betegner summen av de roller og forventninger som tilskrives kvinne eller mann i en gitt samfunnskontekst. Kjønnsroller er alltid sammensatte og mangfoldige, og innebærer ikke nødvendigvis at alle roller eller egenskaper forbeholdes det ene eller andre kjønn, eller at noen innehar alle på en gang, men at de gis henholdsvis feminin og maskulin verdi (konnotasjoner). Disse er vel så ofte begrunnet i kulturelle fordommer som (kulturspesifikk) empiri. Når slike roller og egenskaper innehas av en person av "galt" kjønn, utviskes grensene. På lengre sikt kan dette føre til endring av rollemønsteret, eller til at det blir etablert flere "kjønn" for å skape en ny orden som tilsvarende virkeligheten. Selve gender-begrepet vil jeg foretrekke å reservere for slike sosialt ladete (enkelt) egenskaper som et samfunn assosierer sterkt til et av de biologiske kjønnene.

Kjønnsroller har som regel et ideologisk aspekt og et praktisk. Det handler om hvordan ting bør være og hvordan de faktisk er. Ideologisk legitimeres ofte verdiladete roller knyttet til biologisk kjønn nettopp ved å vise til biologiske forskjeller, eventuelt også til religiøse forordninger om hva disse skal innebære sosialt. Sosialt tillagte kjønns-spesifikke egenskaper kan forsterkes og naturaliseres gjennom symbolbruk, som kvinnerollen (eggeren) i norrøne sagaer eller halv nakne kvinner på vår tids reklameplakater. Konflikter mellom det normative og de praktiske krav er sannsynligvis en av drivkreftene bak endringer også i disse strukturene. Kanskje kan markeringen av de aksepterte sosiale konvensjoner forventes å være sterkere i en slik omstillingsprosess enn i stabile tider (Hodder 1982).

Kjønnsrolleforskning i middelaldersamfunnet

Her kan trolig kjønnsrolleforskningen og middelalderforskningen berike hverandre. Ved å bruke "kjønnsroller" og "gender" som analytiske begreper kan den dramatiske endringsprosessen som førte fra det hedenske norrøne samfunn til en kristen stat studeres fra en ny vinkel. Som vi kjenner den, innebar prosessen både en ideologisk og en praktisk-organisatorisk nyorientering. Men hvor gjennomgripende var den egentlig på kort sikt, og hvor raskt gikk den? Spørsmålet blir ikke bare hvordan kristendom og statsdannelse bidro til å omforme kvinners liv. Det blir også: i hvilken grad var det norrøne kjønnsrollemønstre med på å forme forandringen og resultatet?

Både fra førkristen tid og fra kristen middelalder kjenner vi brokker av det vi gjerne kaller "kvinnesynet", men som jeg heller vil kalle et samfunns ideologiske verdiladning av kjønnsrelasjonene, formidlet gjennom ord. Spinkelt som det er, spenner materialet vidt, fra runeinnskrifter som beretter om arv og oppgjør til den kristne kirkes bekjennelsesskrifter. De ikke-verbale kildene gir adgang til andre symboler og til kunnskap om dagliglivet. For arkeologen gir kombinasjonen en enestående mulighet til å studere forholdet mellom kjønnsrollenes og gender-verdiens ideologiske og praktiske aspekter, ikke bare på et gitt tidsrom, men gjennom en dyptgripende prosess som kom til å forandre vår historie. Slike tosidige studier ville ikke bare bidra til å utdype middelalderens historie, men ville dessuten gi viktig innsikt i hvordan kjønnsroller og gender fungerer som analytiske redskaper i arkeologisk sammenheng.

Hvis jeg fikk bestemme...

Vitebegjær er en nødvendig drivkraft bak ethvert forsknings-engasjement. Så da jeg ble bedt om å komme med et bidrag til debatten om kvinneforskning innen middelalderarkeologi, var det nødvendig for meg å spørre: hva har jeg lyst å vite om kvinner i middelalder, om min middelalderhistorie?

Noe av det jeg er mest nysgjerrig på, har jeg alt berørt ovenfor, nemlig tradisjonen. Vår kronologiske oppdeling i epoker er saktens nødvendig. Når den, som i forholdet forhistorisk/middelalder-arkeologi, kombineres med organisatoriske skillelinjer, kan likevel resultatet bli utilsiktede barrierer mellom forskningstradisjonene.

Jeg ønsker mer og annerledes forskning rundt selve prosessen som førte

Fiskförsäljning (Olaus Magnus 20:26)

fram til middelalderens samfunn. Jeg ser gjerne at denne forskningen tar utgangspunkt i problemstillinger som tydelig tar kvinners medvirkning på alvor, f.eks. ved å bruke kjønnsroller som analytisk redskap.

Slik forskning må ta utgangspunkt i vikingtidssamfunnet og den kunnskap vi har om kvinner i dette. Fra arkeologisk hold vet vi f.eks. at kvinner mange steder sto sterkt i veletablerte jordbrukssamfunn (Dommasnes 1978,) og at de kunne delta i utadvendte virksomheter som handel, til og med i utlandet (Stalsberg 1991). Samtidig har vi innsett at det var flere, ganske forskjellige kvinneroller i de norrøne samfunn, som i det alt vesentligste hadde sin basis i gård og ætt.

Skal en undersøke utviklingen av slike roller, er det nødvendig å følge samme type kontekst så langt det er mulig. Iallfall i Norge har middelalder på landsbygda vært et forsømt forskningsfelt (Øye 1990). For kvinneforskningen innebærer dette et brudd i kontekst-kontinuiteten. På den ene side har vi vikingtidens husfrue, på den annen den historieløse bykvinnen. I slike tilfeller er det lett å ty til aksepterte sannheter, som at menn overtok de fleste virksomheter når de gikk over fra husflid til profesjonell håndverksproduksjon. Hva vet man egentlig om det? Nyere forskning viser at kvinner kunne være både håndverksmestere og laugsmedlemmer i europeiske byer (Power 1975).

Observasjoner uten dybdeperspektiv blir kunnskap i vakuum. Derfor er det vanskelig å akseptere slike generaliseringer utelukkende med referanse til skriftlige og/eller fremmede kilder, når vi vet at både i vikingtida og

senere, bygde bondekona sin status nettopp på evnen til å organisere store husholdninger, økonomisere med ressursene og organisere produksjonen.

Vikingtidens graver i Norge inneholder en mengde redskaper, muligens slike den avdøde brukte i sitt levende liv. En kategori redskaper som stort sett er forbeholdt kvinner, er tekstilredskapene. På Vestlandet i Norge finnes disse utelukkende i kvinnegraver (Dommasnes 1976). Lise Bender Jørgensen (1986) har antydnet at det nettopp her kan ha vært et sentrum for produksjon av finere tekstiler i vikingtid. Det ville være urimelig å argumentere som om en slik tradisjon skulle dø ut på grunn av byenes oppkomst. Rimeligere er det å tro at handelssentrene kunne styrke den.

At tekstilarbeid fortsatt har vært viktig også i middelalderens gårdssamfunn vites fra de få tuftene som er undersøkt. Her finnes en "urimelig" stort antall spinnehjul (f.eks. Randers 1981, 1989?), noe som tyder på at tekstilarbeid har vært drevet intensivt. Det stemmer også godt med den viktige rollen utmarksnæringer og sauehold ser ut til å ha hatt i vestnorsk landbruk (Kaland 1986). - I utforskningen av middelalder på landsbygda bør distriktenes rolle som oppland for byene tillegges stor vekt. Kanskje kan en der finne en av nøklene til å forstå kvinnenens praktiske betydning i framveksten av byene, og stoff til en reevaluering av deres roller i bylivet.

Tradisjon og kontinuitet går som en rød tråd gjennom et slikt forskningsprogram. Det samme gjelder om en velger å se på de ikke-materielle sider av kjønnsrolleoppfatninger og gender-verdier. Religion og ideologi fungerer ofte på to plan, det offisielle og det folkelige. Om den kristne lære ble veiledende for makteliten, betyr det ikke at den brått kom til å erstatte alle etablerte verdier hos de lokale, stedbundne befolkninger. Kvinner er ofte blitt tillagt rollen som tradisjonsbærere, kanskje nå av en tradisjon som ikke ble gitt plass i middelalderens skriftkultur. I så fall er det bare gjennom det arkeologiske materiale den kan spores. Ved å fokusere på kjønnsroller ideologisk og praktisk gjennom alle de kilder som står til rådighet kan man gjøre seg håp om å kaste nytt lys over en av de mest dramatiske forandringsprosessene i vår historie.

Liv Helga Dommasnes, mag. art. ved UiB 1976. Siden høsten 1978 ansatt ved Historisk museum, Univ. i Bergen. Forsker med arbeidsfelt ytre fornminnevern siden 1981. Faglig spesialisering: jernalder/gravskikk, teori, arkeologisk kvinneforskning.

Not

1) Boka "Kvinnearbeid i Norden fra vikingtiden til reformasjonen" som det er referert til i denne artikkelen, er en av flere publiserte rapporter fra slike symposier.

Litteratur

- Barthes, R.. *Mytologier*. 1991 (1957)
- Bender Jørgensen, L. 1986. *Forhistoriske tekstiler i Skandinavien*. Nordiske Fortidsminder Serie , bind 9. 1986.
- Dommasnes, L. H. *Yngre jernalder i Sogn - forsøk på sosial rekonstruksjon*. Upublisert magistergradsavhandling, Universitetet i Bergen. 1976.
- Et gravmateriale fra yngre jernalder brukt til å belyse kvinners stilling. *Viking XLII*.. 1978.
 - On Hypotheses, Inferences and Man in Norwegian Archaeology. *Norwegian Archaeological Review Vol. 20, No. 1*. 1987.
 - Feminist Archaeology: Critique or Theory Building? *Writing the Past in the Present* . Eds. Baker, F. & Thomas, J.. 1990.
- Harding, S. *The Science Question in Feminism*. Open University Press. 1986.
- Herteig, A. *Kongers havn og handels sete. Fra de arkeologiske undersøkelser på Bryggen i Bergen 1955-68*. 1969.
- Hodder, I. *Symbols in Action*.. New Studies in Archaeology. 1982.
- Jacobsen, G. Kvinders arbejde i det danske bysamfund 1400 - 1550. *Kvinnearbeid i Norden fra vikingtiden til reformasjonen*. Ed. Andersen, R. et. al. 1985.
- Kaland, P. E. The origin and management of Norwegian coastal heaths as reflected by pollen analysis. *Anthropogenic Indicators in Pollen Diagrams*. Ed. Behre, K-E. 1986.
- Moore, H. L. *Feminism and anthropology*. 1988.
- Næss, J.R. *Disiplinering i norsk arkeologi anno 1980*. AmS Skrifter 11. 1985.
- Power, E. *Medieval Women*. Ed. by M.M. Postan. 1975.
- Randers, K. *Høybøen - en ødegård på Sotra*. Upublisert magistergradsavhandling, Univ i Bergen. 1981.
- *Bosetningsspor fra middelalder. Rapport fra undersøkelse på øvre Dale, Høyanger, Sogn og Fjordane*. Historisk museum, topografisk arkiv. 1987.
- Steinsland, G. Kvinner og kult i vikingtid. *Kvinnearbeid i Norden fra vi*
-

- kingtiden til reformasjonen. Foredrag fra et nordisk kvinnehistorisk seminar i Bergen 3-7 august 1993.* Ed. Andersen, R et al. 1985.
- Stalsberg, A. Women as Actors in North European Viking Age Trade. *Social Approaches to Viking Studies.* Ed. Samson, R.. 1991.
- Turner, V. *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembe Ritual.* 1967.
- Wylie, A. The interpretive dilemma. *Critical Traditions in Contemporary Archaeology.* Ed. Pinsky, V. & Wylie, A. 1989.
- Øye, I. Middelaldergården - en tverrfaglig utfordring. *Arkeo - Nytt fra Historisk museum i Bergen, nr 2-1990.*
-

Begriper vi begreppen?

Om androcentrismen i några vanliga analytiska begrepp.

Elisabeth Arwill-Nordbladh

Hur kommer det sig att vi inom arkeologin så sent börjat reflektera över frågor som är centrala inom en "gender-problematik"? Sådana frågor kan vara vad som uppfattas som kvinnligt och manligt i olika samhällen och hur dessa egenskaper kommer till uttryck i olika situationer för att till exempel konstituera, bekräfta eller förändra relationer mellan könen i en samhällelig dynamik. Andra frågor kan vara hur olika verksamheter gestaltas beroende på utövarens könstillhörighet. Och omvänt - hur arbetsuppgifter är med och formar det som uppfattas som representativt för kvinnor eller män, eller för den delen också den kategori som är potentiella kvinnor och män, d.v.s. barn. Viktiga följdfrågor blir då också hur dessa konstruktioner av kvinnlighet och manlighet och relationer dem emellan kommer till uttryck i det arkeologiska materialet.

Inom en feministiskt orienterad arkeologi kan man vidare fråga sig varför kvinnor och kvinnliga verksamheter sällan presenteras som delaktiga i ett aktivt, samhälleligt skeende. Varför skapas förhistorien utifrån en manligt definierad norm, där kvinnorna sällan framställs som tänkande och handlande varelser som påverkar sin egen situation och som framför allt är en nödvändig kraft i alla samhällen?

Kan en anledning vara, att den begreppsapparat som finns inom ämnet är formad så, att frågor av detta slag blir svåra att "få syn på"? Kan det vara så, att vissa av våra vanliga analytiska begrepp bidrar till att dölja, istället för att synliggöra den dynamik som finns i samhälleliga och kulturella konstruktioner av det vi kallar kvinnligt och manligt?

I våra tolkningar av förhistorien knyts ofta kvinnor och kvinnliga verksamheter till hushållets sfär. Våra tolkningar av kvinnors verksamheter bestäms utifrån deras tänkta relationer till familj och barn, omsorg och vårdande. Eftersom hem- och hushållssfären ofta ses som en motpol till de områden i tillvaron, där planering och beslut kring större samhälleliga angelägenheter sker, ställs därmed kvinnorna nästan som en självklarhet utanför dessa. En fundamental ojämlikhet i relationerna till makt är etablerad. Genom att de verksamheter som är förknippade med omsorg om hem och

familj ses som ett arbete för att upprätthålla det dagliga (familje-)livet, s.k. social reproduktion, tolkas många gånger det kvinnliga arbetet som något annat, än det arbete som skapar ett mervärde - det produktiva arbetet.

De här uppfattningarna brukar ofta diskuteras i form av begreppspar såsom private / public, domestic / public, natur / kultur eller produktion / reproduktion. Dessa dualistiska begrepp formar då också uppfattningar om vad som "är" kvinnligt och manligt, där de olika könen karaktäristiska ses som varandras motpoler.

De här begreppen kan kanske vara lämpliga att använda i vissa arkeologiska tolkningar, men de är mindre lämpliga som allmängiltiga, analytiska begrepp. Eftersom de är framsprungna i specifika historiska situationer, så bär de med sig sociala, politiska och kulturella värderingar från den kontext där de formats. I dessa värderingar ingår också förhandsuppfattningar om relationer mellan könen som bottnar i just den tidens könsideologi.

Jag vill hävda att i många fall döljer dessa begrepp situationer, verksamheter och relationer, där kvinnor varit medagerande som aktiva och styrande i en samhällelig praktik. Och på motsatt sätt så har männens positioner, genom begreppens dualistiska karaktär, setts som styrande i en samhällelig utveckling.

Private och public

Med detta begreppspar menar man att samhälleliga verksamheter delas upp i två sfärer, en privat - inom hushållets domän - och en allmän - representerande en politisk domän .

Denna tudelning är av gammalt ursprung . Redan i det antika Grekland uppfattade Aristoteles hushållet, oikos, som en motpol till staten (Eduards & Gunneng 1982, Nicholson 1983). I verk som "Politiken" och "Etiken" diskuteras bl.a. statens karaktär, den fria (manliga) medborgarens relationer till staten och de interna relationerna inom hushållet.

Hushållet, som ansågs vara samhällets basenhet, var uppbyggt på tre parförhållanden, man och hustru, far och barn samt herre och slav (Eduards & Gunneng 1982:31). Inom hushållet skulle mannen styra över dess medlemmar. Detta skedde efter något olika principer, så att slaverna styrdes i 'despotisk' anda, i husfaderns eget intresse. Mannens auktoritet över kvinnor och barn utövades däremot till 'förmån' för de underlydande och möjligen i båda parterns intresse" (aa:32). Mannens styre över familjemedlemmarna jämfördes med en statsmans eller konungs styre över medborgarna.

Mannens rätt till auktoritet över familjen berodde på att den "själsliga dygd", som var nödvändig för en sådan uppgift, av naturen inte fanns hos slaven, var överksam hos kvinnan och outvecklad hos barnet (aa:32).

Här ser vi redan två drag i begreppspar *private / public* som skulle komma att fortleva. Det ena är att familjens eller hushållets karaktär formas i relation till staten, som en "motpart". Delar av statens struktur ses dessutom som analog med delar av hushållets struktur. Det andra draget är, att de skillnader mellan hufadern och övriga medlemmar inom hushållet, som legitimerar hufaderns makt, är givna av naturen. I Aristoteles fall är dock skillnaden mellan mäns och kvinnors natur "inte i första hand baserad på biologiska eller fysiologiska faktorer... utan snarare i psykisk kapacitet, dess väsen och karaktär" (aa:32).

Den rättsliga aspekten i antikens konstruktion av *private / public* poängteras i ett arbete av Daniela Gobietti (Gobietti 1992). Hon visar att det begreppspar som etableras inom klassisk grekisk filosofi tas upp och vidaredefinieras i den romerska lagsamlingen *Corpus Iuris*. Hon skriver: "Public law is that which regards the establishment of the Roman Commonwealth, private that which regards individuals' interests, some matters being of public and others of private interest" (Gobietti 1992:1). Att den enskildes intresse skall tolkas utifrån ett manligt perspektiv, den fria romerska medborgarens, framgår av analyser om kvinnors ställning i den antika världen (se t.ex. Arthur 1977).

Detta begreppspar, *Ius privatum* och *Ius publicum*, etablerat inom det romerska *Corpus Iuris*, blir vid olika tillfällen återaktualiserade inom västerländskt tänkande.

Så vitaliseras dessa begrepp vid brytningen mellan det feodala och borgerliga samhällssystemet i England på 1600-talet. Olika politiska tänkare lånar dessa begrepp och skiljer ofta ut dem från sin strikt juridiska kontext. Särskilt för filosofer inom den s.k. Naturrättsliga skolan, som hävdar att det mänskliga förnuftet skall styra samhällsorganisation, blir den romerska juridiska förankringen viktig. Begrepp från det romerska lagverket tas upp för att forma relationer mellan medborgare och stat, kyrka och stat och stater sinsemellan. De utvecklas vidare utifrån den gamla definitionen av *private / public* ... "the legitimate spheres of competence - or jurisdiction - of the citizen / subject and the state" (Gobietti 1992:11). Sådana frågor kan vara grad och art av hufadens "domsrätt" över tjänare och barn, när barn slutar att ha en "barn-relation" till fadern och huruvida man och hustru står

Barndop bland skogsbygdens folk. Familj på väg till kyrkan med nyfödda barn i korgar. (Olaus Magnus 4:17)

i en kontraktsrelation till varandra (Nicholson 1983, Jonasdottir 1983). Gobietti slår fast att dessa filosofer tar upp en juridisk vokabulär för att konstruera en politisk filosofi (Gobietti 1992:11).

En av den tidens centala frågor, som den politiska filosofin argumenterar för eller emot, är frågan om kungligt envælde eller ej. En annan är att definiera den statliga maktens (hur den än är utformad) relationer till den framväxande borgerligheten med sina krav på att säkra äganderätten inom familjen. I England, naturfilosofernas hemvist, tar sig dessa olika strömningar stormiga uttryck. 1649 störtas och avrättas Karl I. Detta följs av prorektoratet under Cromwell, restaurationen 1660 och därpå av maktkampen mellan anhängare till kungamakt och parlament vilken dessutom kommer att bli en kamp mellan katolicism och protestantism. 1689 genomförs den "ärorika revolutionen," då Vilhelm av Oranien utnämndes till engelsk kung. Därvid stärks såväl protestantismen och parlamentet.

Naturfilosofer som Hobbes, Locke och Hutchison formulerar sig i polemik mot mer "konservativt" inriktade filosofer som t.ex. Filmer. Enligt Filmer föreligger det ingen skillnad mellan den makt som kungen utövar över sina medborgare och den makt som husfadern företräder inför familj och hushåll. Kungarrike och hushåll, kung och husfader har inom sina domäner en likartad enväldig makt, given av Gud (Gobietti 1992: 47).

"*Filmer ends up by 'domesticizing' political relations, and 'politicizing' domestic ones*" (aa: 48). Men denna "politisering" av hushållet är formad ur de manliga familjeöverhuvudenas synvinkel.

Naturfilosoferna menar å andra sidan att alla människor, både kvinnor och män, inför Gud har en skyldighet att inte utan vidare låta sig förslavas eller låta någon annan utöva en absolut och godtycklig makt. Denna "rätt till frihet" hade Gud givit både Adam och Eva och den hade därefter ärvts av deras ättlingar. Denna rätt kan emellertid förhandlas bort, för allmänna frågor inför statsmakten och för privata frågor inför familjebildning och äktenskap. De viktigaste frågorna inom privatsfären gäller kontroll över egendom och utövande av auktoritet. Kvinnan skall med lagens rätt kunna undvika att underkasta sig mannens makt, men detta skall bara vara möjligt så länge hon är ogift. Så fort kvinnan samtycker till det kontrakt som äktenskapet innebär, ställs hon under mannens överhöghet. Anledningen till detta är att mannen genom naturens ordning är "abler and stronger", "mer kompetent och stark" (aa: 80, Jonasdottir 1983: 80). Genom giftermål infriar människorna "naturens avsikt" att bevara människosläktet (Gobietti 1992: 81).

En slutsats av den samhällsfilosofiskt baserade uppdelningen private / public blir att den privata domänen här definieras ur männens synvinkel. Trots att den privata sfären i dikotomin ofta uppfattas som en "kvinnlig" sfär ser vi här hur den är konstruerad för att i huvudsak forma männens relationer, dels till staten och dels till familj och hushåll.

Inom begreppsparet ryms vidare ett starkt mått av patriarkaliskt förankrade juridiska formler som legitimerar både olika slags statsmakt och husfaderns makt gentemot familj och hushåll.

Här finns dessutom flera exempel på konstruktioner kring kvinnors och mäns natur, där kvinnorna anses representera en lägre intellektuell förmåga. Barnalstring anses vara hennes naturliga bestämmelse.

Under nästa århundrade fortsätter de filosofiska diskussionerna om relationer mellan kvinnor och män. Störst inflytande får de moral-politiska verken av Jean-Jacques Rousseau (Hammar 1983, Pateman 1989). Rousseau skriver i polemik mot det franska privilegiesamhället. Han hävdar bl.a. att samhällets ordning skall bygga på en överenskommelse mellan medborgarna. Genom att alla medborgare deltar i det politiska livet samordnas de enskilda individernas olika viljor och intressen till en gemensam, allmän, vilja. Förutsättningen att nå detta samhälle är att jämlikhet etablerades. En

väg att nå jämlikhet är att individen erhåller en uppfostran som motverkar förkonstling och fördomsfullhet. Om detta handlar skriften "Emile ou De l'éducation (1762) (Hammar 1983: 88f).

Men när Rousseau talar om medborgaren, individen och den allmänna viljan är det männen och männens vilja han avser. Det framgår av hur olika pojkars och flickors uppfostran skall vara. Vid sin födelse är inte Emile något, de egenskaper han som vuxen har, är sådana som blir. Genom en uppfostran fri från tvång och tyranni når mannen sin fulländning som människa och samhällsvarelse. Mannen är alltså en kulturell konstruktion.

Kvinnan däremot, hos Rousseau representerad av Sophie, har av naturen kvinnliga egenskaper. Kvinnan är således en av naturen formad varelse. Hennes uppfostran skall istället gå ut på att från tidig ålder vänja sig vid tvång och träna sig i foglighet och saktmodighet (aa: 90). Hennes huvudsyfte är att finnas till för mannens skull ... "Därför bör man vid kvinnornas uppfostran helt och hållet taga hänsyn till männen" (aa: 92).

Rousseaus syn på natur och kultur belyses av följande citat ur Emile: "Mannen är inte speciellt man, utom i vissa ögonblick (dvs vid barnalstring, E N:s kommentar); kvinnan är kvinna hela sitt liv igenom eller åtminstone hela sin ungdom."(aa:91). Här hävdas alltså att mannen kan vara en biologisk könsvarelse men framför allt en kulturellt skapad människa. Mannen blir norm för mänsklighet. Kvinnan däremot, är genom naturens bestämmelse alltid en kvinna, "den andra" sedd i relation till mänsklighetens norm.

Natur och kultur, private och domestic

Mannen som representant för kultur och kvinnan som representant för natur är tankegångar som varit vanliga inom feministisk antropologi under de senaste årtiondena. Att dualismen natur / kvinna och kultur / man med vidhängande värdeasymetri sedan länge genomsyrat vårt västerländska tänkande visas bl.a. av Carolyn Merchants analys i "The Death of Nature" (Merchant 1980). Men huruvida denna dualism är ett generellt mänskligt drag eller ej, diskuteras livligt inom feministisk antropologi under 1970- och 80-talen (se t.ex Moore 1988: 12-41). Begreppen domestic / public har då ofta blivit "inflätade" i diskussionerna kring natur / kultur.

I volymen "Woman, Culture, and Society" från 1974 presenteras flera artiklar som kommer att bli inflytelserika inom detta tema (Rosaldo & Lamphere 1974). I artikeln "Is Female to Male as Nature Is to Culture"

hävdar Sherry Ortner att kvinnans underlägsna maktposition gentemot mannen är universell (Ortner 1974). Detta förhållande är orsakat av att de biologiska skillnaderna mellan kvinnor och män blir betydelsebärande först om de kontrasteras mot varandra inom ett kulturellt värdesystem. Genom att man inom alla kulturella system, med hjälp av just sin kultur, måste lära sig att hantera, bemästra eller "övervinna" naturen skulle kulturen ha det högre värdet i en sådan värdeassymetri. Att just kvinnorna skulle associeras med naturen beror på kvinnornas kroppsliga, mer påtagliga roll i den mänskliga fortplantningen. Med Ortners ord: "Woman creates naturally from within her own being..." (aa:77). Vidare flyttas den symboliska tolkningen av skillnader mellan kvinnligt och manligt, som representerande natur och kultur, över till de olika sfärer där kvinnor och män verkar. Därmed överförs också värdeassymetrin till de olika sfärer där kvinnor respektive män verkar.

Genom kvinnornas nära knytning till de små barnen blir deras sociala sfär begränsad till "the domestic sphere". Denna domäns symboliska knytning till "natur" förstärks vidare av att de små barnen ännu inte ses som kulturellt formade personer. De relationer som är verksamma inom denna sfär är framför allt relationer inom och mellan familjer.

Männen, som då representerar motpolen i denna dikotomi, associeras lika starkt till "the public sphere" inom samhället. Denna sfär har då ett högre värde i maktassymetrin.

Ytterligare en artikel i volymen "Women, Culture, and Society" får stort inflytande. Det är Michelle Rosaldos översiktsartikel över bokens tema (Rosaldo 1974). Där definierar Rosaldo bl.a. "domestic" som de aktiviteter och institutioner som är knutna till mor-barn grupper. "Public" är sådana aktiviteter och institutioner som knyter samman och strukturerade relationerna mellan dessa mindre grupper. Liksom Ortner hävdar Rosaldo, att uppdelningen av kvinnligt, natur och "domestic sphere" och manligt, kultur och "public sphere" är ett universellt drag, och liksom Ortner hävdar hon att den manliga sidan står för en överordning.

Även om båda dessa författare får stor genomslagskraft möts de också av kritik. Redan i en artikel från 1980 modifierar också Rosaldo sin ståndpunkt. Hon vill inte längre se dikotomierna som något universellt. Däremot menar hon att olika kulturella gestaltanden av relationer inom hushållens domäner är viktiga analysobjekt för en kvinnoforskning (Rosaldo 1980).

En av kritikerna, Eleanor Leacock hävdar att en kvinnlig underordning

alls inte är generell (Leacock 1977, 1978, 1981). Genom egna empiriska studier ser hon att det finns samhällen där det råder en jämlikhet mellan könen. Även om kvinnligt och manligt är olika till t.ex. sfärer, roller eller identiteter så kan de ändå uppfattas som likvärdiga. Sådana egalitära samhällen har enligt Leacock ett autonomt beslutsfattande, d.v.s. var och en måste hålla med om gruppens beslut, consensus skall råda.

Själva utgångspunkten för definitionen av "the domestic sphere" har också mött kritik. Jane Collier & Sylvia Yanagisako menar att man här rör sig med ett cirkelresonemang. Genom att man från början definierar morbarn gruppen som "the domestic sphere" har man redan förutsatt det som skall förklaras (Yanagisako & Collier 1987: 20).

T.o.m. uppfattningen att kvinnans roll som barnafödare skall ses som resultat av biologi och "natur" ifrågasätts. Också moderskapet formas och uttrycks genom kulturella konstruktioner (Holm 1993, Moore 1988:25ff). Exempel som ligger nära vår egen tid är 1800-talets "nannies" och ammor. Också inom arkeologin har denna fråga börjat uppmärksammas (Bolen 1992).

Den kulturella konstruktionen kring de "livsgivande processerna" behöver inte heller vara begränsade till kvinnor eller "the domestic sphere" utan kan vara en angelägenhet också för fadern eller för samhället som helhet (Moore 1988:28). I det fenomen som inom antropologin benämns "couvade" och är observerat i vissa samhällen, tar fadern del i ett barns födelse genom att t.ex. iakttaga specifika tabu-regler. När Moore diskuterar detta citerar hon Marcel Mauss: ...*"birth is no unimportant event, and it is perfectly natural for both parents to do it"* (aa:29). Moore ansluter sig till de forskare som menar att couvade är ett uttryck för att också faderns roll i de livsgivande processerna erkänns.

Den kanske viktigaste invändningen mot de här begreppen är att de skulle föra fram moderna västerländska uppfattningar om samhällets sätt att klassificera och strukturera sina angelägenheter. I många samhällen som studerats av antropologer föreligger ingen skillnad mellan privat / domestic / allmänt. I samhällen utan lagverk och byråkratier förekommer inte flera av de fält som berörs av "public-domänen". I samhällen där släktsskapssystem strukturerar de flesta relationerna blir "the domestic sphere" det samma som det "allmänna". Begreppsparen förlorar sin relevans.

Produktion och reproduktion

Många forskare anser att arbetet och relationer kring detta är en av de viktigaste faktorerna i en samhällelig och kulturell konstruktion av kvinnligt / manligt. Moore formulerar det på följande sätt: "*...the division of labor and the forms of cooperation which existed in early human societies were the context in which gender emerged*" (Moore 1991: 408).

Också i diskussioner kring kvinnors och mäns arbete förekommer ofta ett begreppspar, nämligen produktion / reproduktion. Också denna dikotomi kan placeras in i en ideologi, vars konsekvenser blir en manlig dominans. Det är framför allt inom Marx och Engels arbeten som detta begreppspar etablerats.

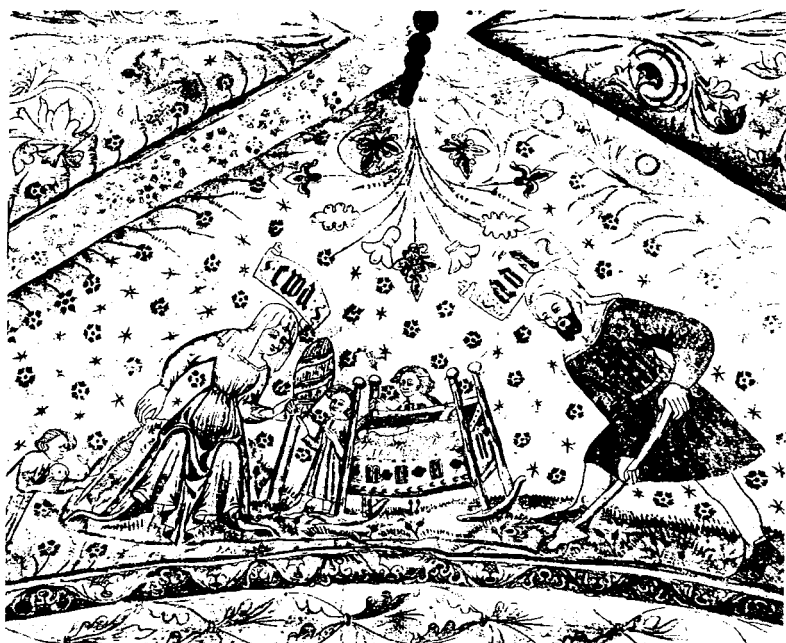
Även om det utifrån olika skrifter kan tolkas på ett vidare eller ett snävare sätt är följande tolkning vanlig (Hirdman 1983, Moore 1988:46-54, Nicholson 1988, Jaggar & McBride 1985).

Med biologisk reproduktion avses en arts fortlevnad. För människors del är det kvinnans barnafödande som blir medlet för detta. Till det kommer så omhändertagandet av det lilla barnet. I detta ingår då amningen, också den biologiskt knuten till modern.

Detta arbete kan lätt utsträckas till att omfatta omvårdnad överhuvud taget, för barn och gamla. Detta utvidgade begrepp kallas ofta för social reproduktion. Denna sociala reproduktion kan vidgas än mer till att gälla t.ex. matlagning för familjens dagliga uppehälle, skötsel av kläder och liknande. Detta reproduktiva arbete ses då som en motst till det produktiva arbetet, det arbete som skapar ett mervärde. Det är också den mänskliga produktionen och förändringar inom relationerna för den, som enligt marxismen ses som den historiska drivkraften för mänsklighetens utveckling.

Detta produktiva arbete kan givetvis utföras både av kvinnor och män, men eftersom kvinnorna genom sin biologi också är knutna till reproduktionen, får det konsekvenser för kvinnorna. Dels skulle mycket av kvinnlig verksamhet vara "låst" vid det reproduktiva arbetet och därigenom hindra kvinnor att delta i den "manliga" produktionen på lika villkor (Jaggar & McBride:187), dels skulle denna verksamhet inte uppfattas som historiskt viktig. Värdet av denna verksamhet skulle med en sådan analys bli dold och kvinnors aktiva handlande för att styra en utveckling och inte bara "reproducera" samhället, skulle förnekas.

Ytterligare ett led i den feministiska kritiken är att denna dikotomi är uppbyggd med ett metodologiskt / logiskt fel (Moore 1988: 47). Reproduk-

Medeltida kalkmålning i Ärentuna kyrka i Uppland. Mälarskolan omkring 1435.

tionen är formad på grundval av "människans natur" (Jaggar & McBride 189). Den "naturliga" arbetsfördelningen där män skall syssla med produktion och kvinnor med reproduktion, kvinnans "naturliga" önskan att i ett förmodat forntida samhälle med gruppäktenskap vilja leva i paräktenskap, uppfattningen om familjen som en "naturlig" länk för fadern att föra över sitt arv - för Engels ett viktigt skäl till att familj och privategendom uppstod - allt det anses ha sin grund i mänsklighetens natur (Moore 1988:47). Dessa påståenden om kvinnors och mäns natur återfinns i den viktorianska könsideologin (Stocking 1987). Produktionen och den klasskamp, som formar de grundläggande förändringarna i relation till den, har däremot helt sociala orsaker. Dikotomins enheter blir därför inte jämförbara.

Moore och Nicholson menar båda att det inte är relevant att skilja produktions- och reproduktionssfärerna åt i icke-komplexa samhällen. *"The feminist critique in anthropology makes it clear that the productive and reproductive roles of women cannot be separated out and analysed in isolation from each other. In the final analysis, such a separation would be little*

more than a transformation of the domestic / public division, which ... is not only artificial but analytically constraining" (Moore 1988: 49).

Nicholson menar att kunskapen kring kvinnors arbete kan fördjupas om familje- och kinshipstrukturer tillerkänns en viktigare plats som medskapare i en ekonomisk struktur (Nicholson 1988).

Slutsatser

De begrepp som har diskuterats är således inte okomplicerade. När tyndpunkten i en analys ligger vid *private / public* kan det ingå förhandsuppfattningar om en patriarkalisk samhälls- och familjestruktur. Också förutfattade meningar om kvinnors och mäns natur kan här komma till uttryck. Även i diskussioner om natur och kultur kan negativa uppfattningar om "kvinnans natur", som har rötter långt tillbaka i det västerländska tänkandet, ligga inbäddade. I både natur / kultur dikotomin och *domestic / public* dikotomin uppfattas kvinnans biologiska roll i barnafödandet som den fundamentala orsaken till en generell kvinnlig underordning i en maktassymetri.

Den assymetri, som i dag råder mellan könen, har också lagts på förhistoriska förhållanden. Den kan då lätt ses som något allmängiltigt, inneboende i de mänskliga samhällena, medverkande till att konservera en nu rådande könsideologi. I stället för att studera hur kvinnligt och manligt ges form i den specifika förhistoriska situationen, hur könstillhörighet uttrycks och hur könstillhörighet präglar verksamheter och olika samhälleliga relationer blir tolkningsarbetets resultat något nästan på förhand givet: per definition knyts kvinnornas arbete genom dessa begrepp till den biologiska och sociala reproduktionen och per definition blir kvinnornas inflytande begränsat till en hem- och familjesfär. Att utan reflexion använda begreppen bidrar till formandet av en androcentrisk förhistoria, där kvinnorna marginaliseras. De olika sätt på vilka mänskliga relationer gestaltats kommer att döljas och vi lär oss inget nytt.

Alla begrepp är - trots ibland påstådd allmängiltighet -begränsade till sin kompetens. En anledning till det är, att de är utformade i ett visst syfte och präglade av den kontext i vilken de konstituerats.

Förmodligen är de här diskuterade begreppen också mer lämpade för vissa specifika forskningsinriktningar än andra. Så kan kanske natur / kulturbegreppet vara lämpat för en strukturalistisk analys, medan *private (domestic) / public* dikotomin kan passa bäst i en funktionalistisk analys. Men

det borde gå att tänka fram bättre begrepp för en "gender-forskning" som t.ex. är intresserad av att undersöka dynamiska relationer på olika nivåer i konstruktioner av kvinnligt och manlig.

Detta är en av "gender-forskningens" utmaningar, inte bara mot konventionell, androcentrisk forskning, utan också mot sig själv.

Elisabeth Arwill-Nordbladh är högskoleadjunkt och doktorand vid institutionen för arkeologi, Göteborgs Universitet.

Litteratur

- Arthur, M. Liberated Women: The Classical Era. *Becoming Visible. Women in European History*. Eds. R. Bridenthal & C. Koonz. 1977.
- Bolen, K. Prehistoric Construction of Mothering. *Exploring Gender Through Archaeology. Selected Papers from the 1991 Boone Conference*. Ed. C. Claassen.
- Eduards, M. & Gunneng, H. Medborgaren och hans hustru. Om Aristoteles syn på kvinnan. *Kön, makt och medborgarskap. Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*. Red: M. Eduards. 1983.
- Gobietti, D. *Private and Public. Individuals, Households and Body Politic in Locke and Hutcheson*. 1992.
- Hammar, E. Fostran till foglighet. Om kvinnans villkor i Rousseaus tänkande. *Kön, makt, medborgarskap. Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*. Red: M. Eduards. 1983.
- Holm, U. *Modrande och Praxis. En feministfilosofisk undersökning*. 1993.
- Jaggar, Alison M. & McBride, William L "Reproduction" as Male Ideology I: *Women's studies. International Forum Vol.8 No 3*. 1985.
- Jonasdottir, A. G. Hon för honom - han för staten. Om Hobbes och Lockes' kvinnoosyn. *Kön, makt, medborgarskap. Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*. Red: M. Eduards. 1983.
- Leacock, E. Women in Egalitarian Societies. *Becoming Visible - Women in European History*. Eds. R. Bridenthal & C. Koonz. 1977.
- Women's status in egalitarian society: implications for social evolution. *Current Anthropology 19 (2)*. 1972.
 - *Myths of Male Dominance. Collected Articles on Women Cross-*
-

- Culturally*. 1981.
- Merchant, C. *The Death of Nature: Women, Ecology and The Scientific Revolution*. 1980.
- Moore, H. L. *Feminism and Anthropology*. 1988.
- Epilogue. *Engendering Archaeology Women and Prehistory*. Eds. J.M. Gero & M.W. Conkey. 1991.
- Nicholson, L. *Feminist Theory: The Private and the Public. Beyond Domination. New Perspectives on Women and Philosophy*. Ed.: C.C. Gould. 1983.
- *Feminism and Marx. Integrating Kinship with the Economic. Feminism as Critique* Eds.: S. Benhabib & D. Cornell. 1988.
- Ortner, S. B. *Is Female to Male as Nature Is to Culture? Woman, Culture, and Society*. Eds.: M.Z. Rosaldo & L. Lamphere. 1974.
- Pateman, C. *The Disorder of Women. Democracy, Feminism and Political Theory*. 1989.
- Rosaldo, M. Z. *Woman, Culture and Society: A theoretical Overview. Women, Culture, and Society*. Eds.: M.Z. Rosaldo & L. Lamphere. 1974.
- *The use and abuse of anthropology: reflections of feminism and cross-cultural understanding. SIGNS Journal of Women in Culture and Society* 5. 1980.
- Stocking, G. W. *Victorian Anthropology*. 1987.
- Yanagisako, S. J. & Collier, J. F. *Toward a Unified Analysis of Gender and Kinship. Gender and Kinship. Essays Toward a Unified Analysis*. Eds.: J.F. Collier & S.J. Yanagisako. 1987.
-

Towards a more humanistic interpretation

Interview with Roberta Gilchrist 30/11 - 93 for META

How did you start working with gender-questions and end up with nunneries and castles?

R.G. - When I was deciding on a topic for doctoral research, I knew I wanted to do something on gender. When I started out I had a very broad topic aiming to look at gender in relation to settlement patterns. I started off by doing very general reading around gender theory in several disciplines, but also on women in medieval society. I wasn't really sure how to begin archaeologically, but I started to think about artefact correlates and looking at commemoration of dead. I began with monasteries and nunneries, because I could imagine a way in there.

I went to a specialist in church archaeology and asked "What literature shall I start with?" and there was a long silence. He could not think of anything. That's when I realised nothing had been done on this previously. There were countless books on medieval monasteries from an archaeological and historical point of view, but nothing really on the nunneries. So it became a matter of pulling together all sources of evidence possible. This was large enough for a doctoral thesis on its own right.

Gender was the motivating force behind the research. I had to find a topic and then develop approaches to gender which involved using some standard archaeological approaches, which were current at the time, like formal spatial analysis. But also looking at what art historians had done in terms of looking at modern art, women's art and spaces. I thought about how it would relate to architecture more generally and used some architectural theory. There isn't necessarily a standard method in archaeology which can be adopted.

Why do you think it has taken such a long time in medieval archaeology before works with a gender perspective started to appear?

R.G. - Medieval archaeology seems to be more resistant to theory than is prehistory. Gender archaeology is another branch of theoretical archaeology and particularly if it's associated with post-processualism, that may explain the reluctance. It is also a complicated issue, at least in my work, how

you manage to work with documents and material culture without privileging one or the other or ignoring one. I didn't want to use historical work on medieval women very much, because I didn't want to use the archaeology just to illustrate and the documents to explain. So I felt that the kind of methodology I needed to use had to be grounded in looking at material evidence and so I looked more to art and architectural history.

Do we have to wait for new archaeological material to be able to put questions about gender-relations?

R.G. - I think it's asking new questions, often about old data. It doesn't necessarily need to be new data. A lot of the work I did was based on antiquarian sources from 19th and early 20th century excavations and early drawings. Sources which might have been known before, but a certain set of questions hadn't been directed at them. It's a matter of identifying your data but also to come up with innovative questions which will link the gender issues with material culture. I found it very useful to conceptualise gender and material culture in terms of the formation of personal gender identities and the enculturation of children and how human beings interact with their material world. Once that's your way of thinking, then you begin to automatically see gender as a social construction. Something which is linked directly to the material world. It's not biological sex and it's not something you are born with. It's something intrinsically bound up with material culture.

You can see how gender is created and you can also see how material culture can be used to change gender roles and gender relationships. I felt that the way I began to think about it offered the possibility to look at the active nature of material culture and the active nature of gender relations. It wasn't necessarily just reflective or deterministic. Some of the earlier work that I looked at were "women in space" and gender domains. I felt that it was negative in some ways, because they were arguing there was some kind of linear evolution. Inevitably women would be in a private, domestic domain. Material culture shows us more than that. There is much more likely to be a localised transformation in gender and material culture, which we might be able to study as archaeologists and which probably hasn't been recorded by documentary history.

Can you mention any examples where the analysis of gender roles changed the interpretation of material culture?

R.G. - Archaeology shows that religious women in the higher status nunneries rejected the cloister and chose to live in smaller groups in the partitioned refectories and dormitories, or the outer court, or to get rid of the cloister all together. That shows they weren't satisfied with the kind of architecture that had been provided for them. It was no longer adequate for the kind of life-style they wanted to lead, so some kind of social change must have been involved. I am sure that any of the major changes in the arrangements of households, for example, will be visible archaeologically in the reorganisation of houses and settlements. But so far we haven't asked enough questions about gender in relation to these transformations we generally say it has to do with changes in technology or agricultural practice. How much has it to do with changes in the family, changes in gender and changes in attitudes towards age?

Is there more potential in the word "gender", then for studies about women?

R.G. - An individual's gender identity is going to be socially constructed around values invested in sexual difference like male - female. Any individual's gender identity will only be one aspect of their social persona or identity. Social status or class is going to be really integrated with the whole issue of gender. What it means to be a woman in the medieval period would vary depending on if you are a peasant woman, or a gentry woman, or an aristocratic woman. It is quite dangerous to just look at woman in the past as a category of analysis. It is as insufficient to ignore the class issue as it is to ignore the cultural context. So it's no more correct to use woman as an essential category for analysis, than it is to say use cross-cultural references, in interpreting archaeology.

You might as well look at women across all periods and cultures and assume that they are going to be the same. Of course they are not going to be, because women's social status, age, ethnicity, would alter dramatically the representation of gender-identity and roles, as well as religion and occupation and family membership. Gender has to be used in a social analysis, in conjunction with these other issues, to look at the construction of identity.

Some of the resistance to gender-archaeology is because it's assumed that in some sort of radical feminist stance you study women and manipu-

late data in order to reinterpret. I think that it is an extremely prejudiced assumption. It is not really born out by the current work that's done. If you look at most volumes and papers that are coming out, in "Engendering archaeology. Women in prehistory" it's about gender rather than women, because women are always located in relation to men. How did women's work change in relation to men's work? How did representation of women change in relation to that of men? It's constantly comparative and some of it may seem like identifying women because women haven't been present in archaeological interpretation previously. That it is not the aim of the work. That is the first stage before a more comparative analysis is made which is gendered.

What kind of role do you see for gender-research within academic studies and for society at large?

R.G. - Gender archaeology can't be purely theoretical, or abstract, or conceptual. If you really start thinking about the constitution of men's and women's lives and structures like the family, household, marriage and kinship, it has implications for your whole understanding of modern society. Any archaeologist who's taking gender seriously, can't help but look at structures around her, whether that's in your personal life or professional life.

From my own point of view doing research on gender and also working in a university, has meant that the whole issue of equal opportunities in professional archaeology has become equally important. So while I'm trying to do gender-research I'm also involved in surveying employment situations in archaeology and I'm trying to do something about the situation to develop training for women in archaeology. It is impossible to separate the two. If you become aware of gender, your consciousness is raised in that respect. Then you have to look at the structures in which archaeological knowledge is produced. There are good reasons why topics of analysis have been male biased in the past. This is because of the nature of archaeological education, employment, publication. These things need to be looked at in conjunction with any kind of feminist reinterpretation or critique of the existing discipline.

Apart from what gender-archaeology means for archaeologists, it's my hope that gender-archaeology would provide more humanistic interpretation of the lives of men and women in the past. That would be interesting

Nunna i sin cell. Tyskt träsnitt från 1500-talet. (Ur Uttrio, K. *Evas döttrar*, s.111)

to a more popular audience for archaeology, so that in museums displays showing 20th century stereotypes about men and women's work in the past, we will actually start thinking more critically about how we present humankind in the past to the wider public of archaeology.

You have just finished your book "Gender and Material Culture" about nunneries and gender. What will you be working with next?

R.G. - I am writing another book that is mainly on monasticism. It will have aspects on gender in it, but I have been looking for example at masculinity in the construction of identities in military monasticism. My intention is also to compare secular settlement patterns in medieval housing and villages with the more exceptional examples monasteries and castles.

Intervjuare: Ingrid Gustin & Katalin Sabo.

Gender as an analytical category: the archaeology of medieval nunneries

Roberta Gilchrist

Gender may be seen as the social construction of difference between men and women. Thus it is socially created and historically specific; rather than simply reacting to social structure, gender can stimulate change. Gender archaeology classifies male and female activities, roles, relationships and cultural imagery according to the social and sexual divisions of a given society. It does not just study women; gender archaeology aims at a more inclusive, humanistic, and sensitive study of the lives of men and women in the past. Because gender archaeology often focuses on the day-to-day playing out of domestic roles, it may offer a more accessible theoretical archaeology, which deals less with abstract processes and more with the intimacies of human lives.

Gender studies have arrived relatively late in archaeology, in comparison with other humanities disciplines. The reluctance to adopt gendered perspectives stems from two fundamental issues: first, the very definition of gender as a socially created and historically varied force; and second, the nature of archaeological interpretation itself. Within archaeology the social definition of gender has been resisted in favour of a biological definition of sex, which for an archaeology founded in empiricism, is more easily quantified as a fixed factor which can be deduced from the sexing of skeletons. An emphasis on empirical testing characterises the nature of archaeological interpretation, in which the hypothetic-deductive approach is adopted in order to develop and test hypotheses by data-gathering and analysis. Hence the nature of archaeological data and interpretation demanded a formal methodology in order to address gender. Indeed, the first studies in gender archaeology, published in the early 1980s, aimed to provide a methodology for locating gender in the archaeological record.

Gender as an analytical category

While some feminist archaeologists remain strongly rooted in the American tradition of empirical archaeology, others have argued that the existing structures of knowledge are androcentric and must be re-examined. In their introduction to *Engendering Archaeology: Women and Prehistory* (1991),

Joan Gero and Meg Conkey have argued that progress in gender archaeology can be made only by rejecting the attitude that “testable” data is fundamental to commenting on the past. By adopting gender as an analytical category, it should be possible to proceed from a strongly developed theoretical position. They suggest that the future for gender archaeology does not lie in interpretation through analogy or empirical testing, but rather in conceptual frameworks. In this study I have adopted gender as an analytical category in the study of medieval monasticism. However, in contrast to Gero and Conkey’s stance, I have used gender as a category of comparative analysis which allows archaeological data to be tested.

Gender and material culture

My own approach to gender focuses on the concepts of gender identity, and their relationship to material culture. Gender role refers to culturally specific expectations of men and women; in other words, what it means to be a man or woman in a particular society. Gender identity is the private experience of gender role in which an individual expresses maleness or femaleness, social definitions which are produced through human action and the process of signification achieved through material culture.

How is material culture linked to gender? Simone de Beauvoir once commented that “a woman is not born, but made”. The link between gender and material culture can be located in the symbolic interaction which constructs gender as learned social behaviour associated with each sex.

Symbolic interaction examines gender identity as a process of self-classification defined through symbolic gestures made with reference to the material world. As a school of thought, the symbolic interactionists concentrate on the social constitution of the body in relation to self and sexuality. A wider approach to gender identity and material culture includes symbolic gestures made through the construction of buildings and space, and the coding of dress, artefacts, food and landscapes.

Children are taught meanings for gendered behaviour through a process of socialisation or enculturation - meanings which are constantly reaffirmed throughout their lives. They learn what is perceived to be correct behaviour for a boy or girl. In the past children were enculturated by the material world around them, and by observing the interactions and activities of older children, men and women. In this way individuals construct, maintain, and reconstruct social institutions and meanings. The individual,

thus schooled, is able to act upon the structural gender relations of his or her society, and to contribute to the categorisation of the material world - the world which we study through archaeology.

Gender identity and monasticism

All personal identities are formed in reference to membership of a group, for example that of a family, urban or rural community, class or social estate. It is important to stress that gender is just one aspect of personal experience, formed in relation, for example, to ethnicity, class, religion and occupation. Gender is a form of social classification, albeit one based on biological sexual difference.

According to the values of medieval monasticism, individual gender identity was subsumed by the corporate identity of the community. Upon entry to a monastery one's previous identity is restructured, a process involving the renunciation of personality, sexuality and social status. The Rule of St Benedict states "thenceforward he will not have disposition even of his own body". Hierarchical social relations restructured the sense of self through time, space, ceremony and material culture; identities were created in relation to sexuality, liturgical roles and power.

Here I am approaching gender role and identity in relation to monastic communities, rather than individuals. A comparative approach is taken which emphasises monasteries as settlements, and explores gender as a series of similarities and differences between male and female monastic settlement. In other words, gender is used as a comparative category of analysis.

Gender and space

Contrasts between male and female communities can be drawn according to their landscape situations, their spatial relationships to other categories of settlement, their approaches to estate management, and their roles in economic production and consumption. These contrasts are all aspects of the different expectations placed on medieval religious men and women by their society - their gender roles. I would like to concentrate on one particular discourse of difference: the negotiation of monastic space in nunneries in comparison to the standards of the better-known male houses .

Space determines the extent to which the sexes mingle, live and work together or apart. Space is used to divide or unite groups, through the con-

struction of patterns of access or restrictive boundaries. In monastic space, group membership and encounter are structured according to divisions between seculars and religious, categories which are composed of subgroups defined by sex, religious rank and social status.

My own approach to the study of space has borrowed from art history, anthropology and architecture. Two means of studying space are considered which distinguish physical movement through space versus the interpretation of space by a participant observer. The first, the action of physical movement through space, can be studied by methods of formal spatial analysis which consider paths travelled by different genders, the extent of enclosure and enforced sexual segregation. In addition the placement of images such as medieval sculpture may be considered as constructing a spatial matrix which is active in gender dialogues. In the second, the interpretation of spatial orientation, the contemporary agent participates by creating meaning for the forms and functions of monastic architecture. Such interpretations include the primary meanings intended as the iconography of medieval architecture, and secondary readings imposed by subsequent generations of observers. The meanings produced through the processes of building commission, construction, embellishment, occupation and maintenance assist in the affirmation of religious and gender identities.

Nunnery cloisters

In the following discussion of medieval nunneries emphasis will be placed on architectural ground-plans, the form and function of structures and the nature of spatial reorganisation that resulted from long term occupation and change. It should be noted that nunneries were subject to much less antiquarian attention and that modern archaeological study has not identified them as a distinctive type of monument within the larger corpus of medieval monasteries.

The nunnery cloister should first be considered in its broad context, as a functioning settlement within the medieval landscape. The landscape situation of nunneries was generally more marginal, located on the fringes of towns or on the edge of moorland, fenland or marshland. Nunneries were less likely to practise re-organisation of their surrounding landscape, in contrast to male houses which drained lands, re-directed watercourses and actively managed their estates. Nunnery home farms were smaller concerns than those of most male houses, and nunnery estates are not likely to have

been self-sufficient. When excavated nunnery outer courts are characterised by domestic features (eg hearths, latrines), more than industrial activity. Within the precinct the cloister area is frequently defined by a moat, a feature more generally associated with secular settlement of gentry status than with monasteries.

Most nunneries built a standard monastic cloister, although in general nunnery cloisters were smaller than their male counterparts and were equally likely to be built in cob or timber as in stone. The cloisters were not always free-standing, but often cloister alleys were simple pentice walkways with lean-to roofs, or arranged as passages within the main walls of buildings, with the upper rooms projecting over. Nunneries were sometimes arranged around less formal courtyards, made up of discontinuous ranges placed around a central place.

In England one third of all nunneries had their cloisters placed to the north, in contrast to the usual monastic pattern. This placement does not appear to have resulted from functional restrictions on sites, such as drainage and water sources. Instead the north cloister seems to have referred to a web of over-lapping meanings associated with the northern regions of churches, in particular with aspects of Marian iconography, the place of women in the Eucharist and the burial and seating of women in medieval churches. In addition the distribution of the north cloister nunneries clusters in areas centered on early medieval double houses, suggesting, perhaps, that an additional, more nostalgic message referred to an earlier age of female religious experience.

Nunnery churches

Nunnery churches were normally arranged as parallelograms (simple rectangles), more often than as cruciform churches. This may result from the prohibitions placed on women celebrating the mass. There was no need for the side altars which become increasingly common in most churches in the later middle ages; chantry chapels and chantry foundations were extremely rare in English nunneries.

In most nunneries the choir was positioned in the eastern arm of the church, beyond the pulpitum screen in the crossing, transept or chancel. Occasionally the nuns' choir was placed in the western portion of the church, in the area normally designated as the nave. This was the case in Marrick (N Yorks) and Swine (Humbs), and was a common pattern in Cis-

tercian nunneries in Germany. Several nunnery churches were arranged as parallel aisles in order to facilitate segregation between nuns and canons, in houses of the double order of Gilbertines, and between parochial and monastic congregations where nunnery churches also served parishes (Bishopsgate, Minster, Easebourne). In some cases galleries are indicated in the west or east end of the nuns' church, which may represent viewing galleries for secular visitors. Such galleries provided segregation between groups, and outside England gallery-choirs were common in nunneries in Sweden, Denmark and Italy. West galleries were common in castles and manor houses in providing segregated, private pews for women.

The sacristy and the parlour

Next to the church was the sacristy, where sacred vessels and vestments were stored. This space was a male preserve within the nunnery, owing to liturgical prohibitions on nuns. Sacristies became standard in thirteenth-century plans, just as they disappear from male houses, or are devolved into passageways into the cloister. As male space, it was necessary to enter the sacristy from outside the cloister, direct access being through the precinct.

At Lacock (Wilts) an unusual proportion of the nunnery cloister survives, so that sculpture can be studied in relation to its spatial context. Male and female images were integral to the carvings of the corbels supporting the vaulting. The spatial matrix which they reveal defined the sacristy as a male space, with female representations appearing only in the deeper space of the nunnery, in the chapter-house and parlour. Often the parlour itself was not a structurally distinct building, but rather a slype (passageway) next to the chapter-house. The term parlour comes from the French parler, and was a communal room where speaking was allowed. Its unimportance in nunnery plans may indicate that there was less emphasis on silent, individual observance within nunneries.

Sanitation

The east range of the nunnery accommodated the sacristy, chapter-house, and possibly the warming-room and parlour. On the upper storey of the east range was the communal dormitory of the nuns, and adjacent to it, in the standard fashion, was their latrine block. However, in contrast to the lavish sanitary provisions in male houses, generally incorporating drains flushed

by flowing water, standards of cleanliness in female houses were not rigorous. Most nunneries were provided with a simple garderobe, akin to ordinary secular standards, and without flushed drains. Excavations at nunneries have revealed a lesser emphasis on the clearing away of domestic refuse, so that nunneries are represented by much larger assemblages of animal bones and food remains. Were nuns simply sloppy, or did the communality of the male dormitory extend into the latrine, in a “looker-room” culture? Another possibility may be that religious women embraced poor sanitation as an element of eremitic living, since uncleanness seems to have been valued as a sign of asceticism. The author of the guide for anchoresses, the Ancrene Wisse, advised women not to take this aspect of their eremitism to extremes: “Wash yourselves wherever necessary as often as you wish, and your things as well. Filth was never dear to God, although poverty and plainness of dress are pleasing to him”.

Other buildings

The southrange of the nunnery accommodated the refectory, which was generally two-storeyed, with cellarage beneath and refectory placed above. The art historian Peter Fergusson has commented on the iconography of two-storey refectories in relation to male houses of canons, arguing that the upper storey refers to the upper room which contained the Last Supper. A more appropriate context for female house may be the upper room which housed the Apostles, the Virgin, Mary Magdalene and the other Holy Women after Christ’s death. This coenaculum referred to the early stages of the church at Jerusalem which met in the home of Mary, and acknowledged the participation of women in the Pentecost. As an iconographic archetype it was appropriate for nunnery refectories, which appear to have been the only monastic setting in which the preaching of women was encouraged, and in which scriptural learning was fostered.

The west range of the nunnery was generally occupied by the guest range, which was occasionally shared with a private prioress’s lodging. Often the west range boasted the best quality masonry in the nunnery, commenting on the importance of secular visitors. It was arranged as a secular hall, with upper and lower ends, and sometimes had direct access to a west gallery in the church, as at Aconbury. This area was embellished with secular images, such as the bearded knight with sword which survives at Marham.

Spatial analysis

Nunnery plans were largely static, undergoing minor programmes of refurbishment over 400 years or more. A study of the plans using formal spatial analysis in order to measure degrees of access to various parts of monasteries and nunneries, reveals that the deepest and shallowest spaces in male and female houses differed. In nunneries, the dormitory of the nuns was consistently placed in the deepest space, with a greater number of levels of access to it. In other words, nunneries experienced a greater degree of monastic enclosure. In monasteries, the deepest space was just as often reserved for the chapter-house, the heart of the monastic community, or the sacristy, with its association with sacred vessels.

Perceptions of space changed over time. By the fourteenth century communal areas were reduced in favour of private spaces, including the partitioning of some dormitories. In higher status nunneries, the community broke down into households or *familiae* commented upon in bishops' visitation records. Excavations at Elstow suggested that these households may have been accommodated in converted outbuildings or in the partitioned refectory. At Godstow three households flanking a conduit replaced the traditional cloister. A greater number of domestic and industrial activities began to encroach upon the cloister. At Kirkstall excavation revealed that a crossing was added, a feature more usually associated with the service areas of gentry houses.

Conclusions

The difference in plan, standards, and form of male and female monasteries have generally been interpreted as reflecting the greater poverty of nunneries. Does the lack of investment in women's communities comment on the lower value placed on the efficacy of their prayers? I would argue that the forms of monasteries and nunneries differed because they were established at different social level in order to meet a different social purpose. The majority of nunneries were founded by the gentry, the more middling social classes, so that their prototypes were drawn from gentry settlement.

If nunneries looked different from monasteries, were placed in different landscape situations, and were never endowed in order to achieve self-sufficiency, this is because medieval patrons had a different purpose in mind for medieval religious women. When medieval wills are examined it is clear that local gentry and merchants continued to bequeath gifts and

money to nuns long after monks had lost favour. The nuns, together with the friars, continued to be supported by lower- and middle-ranking local people, precisely the social group from which the founders and inmates of nunneries were drawn and with whom the nuns would have frequent contact. These people valued and respected the prayers of their local religious women. The founders of nunneries must have anticipated this local network of support, and endowed their nunneries accordingly. It seems that nunneries were never intended to be self-sufficient, but rather to interact closely with the local community.

It would seem then that medieval female religious experience was different from that of men's, not less successful. It has previously been misunderstood because it has been judged according to standards defined by male monasticism. There is no doubt that when gender is adopted as a comparative category of analysis it is possible to identify previously unrecognised differences between men's and women's monasteries.

As material culture, monastic architecture was central to the social construction of difference between medieval religious men and women. Religious identities, personal mobility and perceptions of sexuality were maintained through space, boundaries and architectural embellishment. A sense of masculinity or femininity, a gender identity, was constructed in relation to other factors, such as patronage, membership of a monastic order, and social class. Material culture was used to link common interest groups, such as the gentry and their foundations for religious women. The active nature of material culture allowed religious women to transform monastic space and bring about change in their environments.

Gender as an analytical category requires us to re-examine the preconceptions which we project onto our interpretations, and to develop new methodologies or alter existing ones accordingly. In this way gender archaeology may contribute to the study of subjects which may otherwise remain "hidden from history".

© Roberta Gilchrist

Roberta Gilchrist doktorerade vid universitetet i York, England, och är nu lektor i arkeologi vid University of East Anglia.

Author's note

The text is a lecture given in Lund in november 1993. It introduces concepts and data fully elucidated in "*Gender and Material Culture: The Archaeology of Religious Women*" (Routledge 1994) by R. Gilchrist.

Män och kvinnor i Birka

En vikingastad populariseras

Bodil Pettersson

"En starkare stämning av det förgångna finner man knappast på något annat ställe i vårt land än här, där björkar och tallar susa över gravfältens kullar runt den ännu delvis vallomgärdade stadsplatsen och borgen, som mäktigt reser sig över Mälarens vatten."

(Arbman 1939 s 7)

I detta avsnitt ur en populärskildring från trettioalet av Svearikets första stad, Birka, susar de mycket svenska träden på den mycket svenska platsen Björkö mitt i Mälaren. Ett starkt och mäktigt sceneri målas upp.

Populärskildringen, den folkliga presentationen av vetenskapliga rön, blir intressant i sin strävan att väva en historia kring rönen. En historia som formar bilden av exempelvis forntiden hos en stor mängd människor.

I den dagsaktuella populariseringen av den vikingatida handelsstaden Birka skapas i rekonstruktionerna en tankeväckande och tydlig bild av könsförhållanden, trots osäkerheten om vilka Birkas invånare egentligen var. Men framställningen är inte reflekterande. Istället uttrycks underliggande värderingar, förutfattade meningar och kanske även dolda syften i den populära bilden av Birka.

Som en del i mitt pågående uppsatsarbete om Birkas popularisering behandlas hur män och kvinnor skildras i tidningar, tidskrifter, TV-program och böcker som tillkommit i anslutning till det pågående Birkaprojektet 1990-1994. Projektet är sponsrat i sin helhet av Lundaföretaget AB Tetra Pak och leds av Björn Ambrosiani från Riksantikvarieämbetet.

Delar av det populärvetenskapliga material jag har analyserat tar jag upp i den här artikeln. Det är bokserien Birka Vikingastaden i tre volymer, Vetenskapens Världs TV-program om Birka - även de döpta till Birka Vikingastaden - samt Riksantikvarieämbetetets egen guidebok om Birka (Ambrosiani & Erikson 1992a, 1992b, 1993, VV-BV 20/4 1990-12/12 1993, Ambrosiani 1992).

Könsroller i vikingastaden

Var vikingatiden en tid för män? Ett sätt att undersöka saken, är att se vad de tecknade rekonstruktionerna i bokserien Birka Vikingastaden föreställer. Efter en genomgång av de tre volymernas teckningar tycks frågan besvarad. Rekonstruktionsteckningarna av vikingatiden var 16 stycken totalt, varav 8 stycken hade direkt anknytning till Birka. Jag undersökte i vilka proportioner män, kvinnor och barn förekommer i framställningarna, därefter i vilka situationer de uppträder (Ambrosiani & Erikson 1992a, 1992b, 1993). Teckningarna är konstnärliga men ibland vaga och suddiga i framställningen av individer. Undersökningen avser därför endast de klart urskiljbara män, kvinnor och barn som framställs, inte de vaga statister som agerar utfyllnad i teckningarnas bakgrund. Mina värden är tendenser, men ändå så tydliga att de är värda en kommentar.

Faktor	Totalt antal	Procent	Birka, antal	Procent
Män	59 st	83%	33 st	75%
Kvinnor	9 st	13%	8 st	18%
Barn	3 st	4%	3 st	7%
Totalt	71 st	100%	44 st	100%

Tabell 1: Antal män, kvinnor och barn utifrån rekonstruktionsteckningarna i *Birka Vikingastaden* volym 1-3 (ur Petersson 1994, i tryck)

Av de 16 rekonstruktionsteckningarna gjorde jag en sammanställning för att identifiera köns- och åldersfördelningen i framställningen av vikingatidens människor. Därefter tog jag de 8 Birkaanknutna rekonstruktionerna för att se om det fanns någon skillnad (tabell 1).

Det visade sig att vikingatidens människor enligt bokserien Birka Vikingastadens rekonstruktionsteckningar i huvudsak är män. Både totalt och i fallet Birka är antalet män överväldigande. Detta trots att rekonstruktionsteckningarna från staden avbildar såväl gatmiljöer som husinteriorer, där rimligen både män och kvinnor rörde sig. Vad som helt saknas är kvinnor som spinner, väver eller syr, något som annars brukar förekomma ofta i skildringar av järnålder och vikingatid. Kanske har de på Birkautgrävning-

en ännu inte påträffat några sländtrissor eller vävtyngder som kan ge impulser till kvinnoskildringar. Vikingatiden blir sålunda en tid för män.

Vid en sammanställning av vad män och kvinnor ägnar sig åt, framgår att:

- enbart män bygger hus, seglar i skepp på havet, överfaller kloster, ägnar sig åt smideshantverk samt rider.
- enbart kvinnor hämtar vatten och sköter boskap.
- tillsammans återfinns män och kvinnor på marknadsplatsen, i sorg över ett nedbrunnet hus, och som deltagare i en offerrit.

I de tre fall där barn förekommer, befinner de sig inom en meters radie från en kvinna. Det är anmärkningsvärt eftersom både kvinnor och barn är ytterst fåtaliga. I två av fallen uppträder barnet i konstellationen mamma - pappa - barn, kärnfamiljen. Var det den dominerande familjestrukturen under vikingatiden?

Vita frun och Det osynliga barnet

Folktrons Vita fru och den finländska författaren Tove Janssons sagofigur Det osynliga barnet har förenats på Björkö. För visst är en kvinno- och barnlös stad en spöklik och lite övernaturlig företeelse? Helt försvunna är de inte, men de är på god väg. Det kan tyckas förvånande med tanke på Birkaprojektets aktualitet. Kanske är det helt enkelt så att det inte finns plats för kvinnor i en vikingastad. Det känns nästan som om själva etiketten "vikingastad" utesluter förekomsten av kvinnor och barn.

Vikingastadens köpmän

För att ta ett exempel på hur vi intet ont anande presenteras en bild av vad som gjordes i Birka (handel) och vem som gjorde det (män), är Riksantikvarieämbetets egen lilla skrift om Birka lämplig. Svenska kulturminnen del 2 ägnas åt Birka. Häftet är författat av Björn Ambrosiani. Det är en kortfattad men utförlig Birkapresentation i handboksform. I skildringen existerar inte den personifierade vikingatidsmänniskan. Ett vetenskapligt språkbruk används. Människorna blir anonyma och ersätts av ett flöde av informationer om fornlämningarnas karaktär, landhöjningens inverkan på Mälabyg-

den, Birkas kronologi, omlandsstrukturen och handelssystemen. Det framgår klart att ett vetenskapligt förhållningssätt har eftersträvat och ligger bakom formuleringarna. Vid en närmare anblick går det dock att skönja vilken sorts människor som presenteras för oss. Själva greppet med omlandsstudium och resursteorier utnyttjas för att framställa Birkas befolkning huvudsakligen som köpmän. Just beteckningen "Birkaköpmännen" är bland de få uttryck som personifierar eller preciserar Birkas befolkning närmare i guidehäftet. De resurser som omtalas för befolkningens uppehälle är framför allt råvaror till hantverksproduktion och export (Ambrosiani 1992 s 49).

Som en pendang till "Birkaköpmännen" står rekonstruktionsteckningarna i bokserien Birka Vikingastaden tillsammans med teckningarna och de levande rekonstruktionerna i TV-programmen. Här visas handelsmän i full aktion (Ambrosiani & Erikson 1992a, 1992b, VV-BV 20/4 1990-12/12 1993).

Köpkvinnor - fanns de?

Som en motvikt till Birkas handlande män finns Anne Stalsbergs artikel *Tradeswomen during the Viking Age*. Hon behandlar hur fynd i kvinnogravar från bland annat Birka visar att även kvinnor troligen ägnade sig åt handel (Stalsberg 1991).

Hon problematiserar också begreppet köpman (eng. tradesman). Dels finns det en språklig tradition som gör att kopplingen till män blir självklar. Dels finns det enligt henne bland arkeologer en traditionell uppfattning som gör att köpmannen uppfattas som just en manlig person.

Hon baserar sina teorier om förekomsten av "köpkvinnor" (eng. tradeswomen) på fynd av vågar och vikter i många kvinnogravar i Birka och i gravar med skandinaviska föremål som återfunnits i Ryssland. Hon menar att antaganden om att kvinnor inte skulle kunnat delta i handelsverksamheten för att de var fullt upptagna med barnpassning är felaktig. Troligen fanns kvinnor som inte hade barn även på vikingatiden. Hon ifrågasätter även det sociala tryck som skulle hindrat kvinnor att ta del i handelsverksamhet. Det finns många indikationer på kvinnors ansvarsställning när det gäller skötseln av lantgårdar. På samma sätt kan kvinnor i staden ha haft både tillåtelse att bedriva och ansvar för viss handelsverksamhet (Stalsberg 1991 s 48f).

I mina egna iakttagelser av populariseringen av Birka kan jag bara in-

stämma i Stalsbergs uppfattning att arkeologer automatiskt ser köpmannen som just man. Ett belägg är den ovan beskrivna Birkahandboken (Ambrosiani 1992). Ett annat är en skildring i Vetenskapens Världs femte program i serien Birka Vikingastaden som visar hur handel pågår i Birkas hamnområde. Exotiska handelsmän i praktfulla dräkter visar upp vackra smycken och tyger. Kvinnorna står bredvid och beundrar prakten med glittrande ögon (Ambrosiani 1992, VV-BV 12/12 1993).

Bodde vikingar i vikingastaden?

Stora delar av det aktuella Birkaprojektet går i den populära versionen in under den samlande beteckningen Birka Vikingastaden. Så benämns även staden när de inblandade, såväl arkeologer som lekmän, uttalar sig.

Både i Birkahandboken och i Birka Vikingastadens första volym framgår att befolkningen fick befästa sin stad ordentligt för att skydda sig mot pirater i det farofyllda Mälaronrådet. Utgångspunkten för diskussionen är lämningarna efter borgen och vallen, samt de skriftliga källornas vittnesbörd om den farofyllda resan till Birka (Ambrosiani 1992 s 6ff, Ambrosiani & Erikson 1992a s 7ff).

Men var det säkert att just vikingar befolkade staden? För att komma vidare krävs en liten genomgång av ordets betydelse. Många språkhistoriska analyser har gjorts av beteckningen, och det finns kartlagt i vilka skriftliga sammanhang ordet "viking" förekommer i olika kombinationer (Hødnebo 1976). Johannes Brøndsted konstaterar i sin bok *Vikinger* att beteckningen viking nästan aldrig används av folk utanför Norden i de samtida skriftliga källorna. Istället är det nordmän eller daner som omtalas. Adam av Bremen nämner att danerna kallar sjörövare för vikingar. Ordets etymologiska härstamning finns det många förslag på, allt från "kamp" till "buk", "by" eller att "vika", avvika hemifrån. Brøndsted konstaterar att begreppet viking helt klart förknippas med långfärd till sjöss och att vara borta länge hemifrån (Brøndsted 1966 s 30ff).

Det mest betydelsefulla i det här sammanhanget är inte alla de skilda förslag till etymologisk härledning av begreppet viking, utan istället dess nära samband med sjöfarande män, oavsett om de handlade eller plundrade. Viking ger inga associationer till kvinnor.

Att kalla Birka för vikingastad kan vara missvisande. Eftersom kopplingen är så tydlig till männen i sina skepp på hav och floder, kan det tyckas som om Birka varit ett övernattningsläger för pirater. Var Birkas be-

folkning vikingar? Eller blev de anfallna av vikingar så att de var tvungna att befästa staden? Vem anföll och vem försvarade? Är köpman och viking synonymt i populariseringen av Birka? Och finns det egentligen utrymme för kvinnor i en vikingastad?

Birka - Kvinnostaden

Att populariseringen av Birka ser ut så här är värt att tänka över. Hur ser det ut i andra populärframställningar av vikingatid? Och vem vill, vem har behovet av att Birka framställs så här?

Att projektet valt att kalla Birka för vikingastaden kan i sig ha bidragit till att skildringarna av kvinnor och barn är så få. Det är svårt dra växlar på vittberesta vikingars dådkraft och samtidigt skildra en vardag som myllrar av kvinnor och barn. Kanske har populariseringen hamnat i en oavsiktlig återvändsgränd genom sitt val av benämning - vikingastaden Birka. Men det kan finnas fler och betydligt mer avsiktliga skäl till att Birka kallas just så. Kanske finns det ett behov av att framställa en vikingastad just så här. Att sätta etiketten vikingastad på Birka är pretentiöst och gör att Birka automatiskt kopplas samman med vikingen, mannen. Det görs ingen åtskillnad på vikingar och vikingatida människor. Vikingastaden Birka är exempel på hur ett prestigeladdat begrepp används för att skapa en positivt laddad bild av vår egen historia och hur vi vill identifiera oss med den - eller rättare sagt hur arkeologidocent Ambrosiani, TV-producent Erikson och donator Rausing vill att vi ska identifiera oss med den.

Kanske kan det tyckas otidsenligt att ta upp kultursponsring till diskussion. Numera anses det överdrivet att se faror i sponsringsverksamheten. Att ifrågasätta sponsringen av forskningsprojekt innebär ett ifrågasättande av forskningens oberoende. Själv blir jag i Birkas fall mer och mer övertygad om att det finns en önskan att förmedla en särskild bild av platsen, kanske i ett syfte som gynnar förslagsvis AB Tetra Pak. Här är ett citat ur Tetraiten, de Tetra Pak-anställdas personaltidning:

"-' För att kunna fatta riktiga beslut behöver vi kunskap om både historia och framtid - då behöver vi inte själva göra om misstagen' , sa Dr Gad Rausing då han överlämnade donationen på 15 miljoner kronor till Riksantikvarieämbetet. Donationen gavs för att möjliggöra den femåriga utgrävningen av Birka. ' Birka är en tidig representant för den urbaniserade samhällsform vi själva lever i. - Jag är övertygad om att Sverige måste gå med

i EG för att överleva ekonomiskt. Kanske kan Birkas historia lära oss något,' fortsatte Dr Gad Rausing. 'Allra mest är jag intresserad av att få reda på vilka exportvarorna var och om Birka var kungligt grundad eller kom till av en slump.' " (Clapper 1989)

Precis som vi värderar människor i vår egen tid, värderar vi vikingatidens människor efter deras handlingskraft och framgång i enlighet med en värdeskala som upprättats av män. I Birkas fall handlar det tydligen om export, import och europeisering. Då är det inte så konstigt att kvinnors liv inte finns med i populariseringen av vikingastaden. Att göra kvinnor synliga gynnar ju inte omedelbart - om ens någonsin - bilden av framgång i den internationella Europahandeln.

Om Fredrika Bremerförbundet någon gång i framtiden mot förmodan skulle ha pengar till kultursponsoring, så kanske vi får veta mer om Birka - Kvinnostaden. Sponsorn är alls inte utan betydelse för undersökningsresultaten. Men det kan bli svårt att få plats med handelskvinnor, sländtrissor, vävstolar och skrikande småbarn bland de resliga tallarnas nationalromantiska susande.

Bodil Petersson är fil. kand. och för närvarande studerande på D-nivån i arkeologi vid Lunds universitet.

Referenser

TV-program:

Vetenskapens Värld, Birka Vikingastaden (förkortas VV-BV) 20 april 1990

Vetenskapens Värld, Birka Vikingastaden 7 december 1990

Vetenskapens Värld, Birka Vikingastaden 14 juni 1991

Vetenskapens Värld, Birka Vikingastaden 13 december 1992

Vetenskapens Värld, Birka Vikingastaden 12 december 1993

Litteratur:

Ambrosiani, B. *Svenska kulturminnen 2. Birka*. 1992.

Ambrosiani, B. & Erikson, B. G. *Birka Vikingastaden vol. 1*. 1992a.

-- *Birka Vikingastaden vol. 2*. 1992b.

-- *Birka Vikingastaden vol. 3*. 1993.

- Arbman, H. Från forntid till medeltid 1. *Birka, Sveriges äldsta handels stad*. 1939.
- Brøndsted, J. *Vikingerne*. 1966 (1 utg. 1960).
- Clapper, C. Tetra Pak sponsrar utgrävningarna på Birka - Sveriges första stad. *Tetraiten 5-6 1989*
- Hødnebo, F. Viking. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid (KLN M) Bd 20*. 1976.
- Petersson, B. *Indiana Jones på Birka. Om arkeologi och popularisering*. D-uppsats i arkeologi vid Lunds universitet. 1994 (i tryck).
- Stalsberg, A. Tradeswomen during the Viking Age. *Nordic TAG Report from the 2nd Nordic TAG conference, Umeå 1987*. Ed. E. Baudou. *Archaeology and Environment* 11. 1987.
-
-

Det dolda budskapet

Jan af Geijerstam

I slutet av oktober förra året samlades drygt hundra forskare, konstnärer och museianställda för att diskutera kvinnohistoria - den historia som museerna oftast gömt undan. Mötesplatsen var Arbetets museum i Norrköping som arrangerade tillsammans med Riksutställningar. Frilansjournalisten Jan af Geijerstam bevakade seminariet. Detta är en förkortad version av hans artikel i "Riksutställningar" nr 4,1993.

Utställningsproducenten Eva Persson hade tagit initiativet till Norrköpingsseminariet och som förberedelse hade hon engagerat ekonomhistorikern Inger Jonsson för att göra en resa till svenska museer. Uppdraget var att söka kvinnohistorien och i grunden var Inger Jonsson överraskad eftersom hon faktiskt hittade kvinnor i utställningarna. - Många museer verkar under senare år ha lagt sig vinn om att få med kvinnors historia på något sätt, sa hon. Ändå kunde hon med lätthet peka på grundläggande brister på en lång rad olika nivåer. En del gällde uppenbara felaktigheter och tystnader i utställningarna. Skråhantverket presenteras exempelvis som centralt i stadshistoriska utställningar, men ofta nämner man inte ens att kvinnor i huvudsak var utestängda från skråna. Än mindre diskuterar museerna vad dessa förordningar betydde i verkligheten. Ett annat exempel på glömska som gränsar till historieförfalskning finns i Nordiska museets stora historieutställning. Där nämner man grupper som inte var representerade i ständriksdagen, men glömmer kvinnorna! Ibland beskrivs kvinnors roll tydligare i museiutställningar, men där finns alltid ett dolt budskap. - Mannen associeras med det aktiva, tekniska, progressiva och komplexa, sammanfattade Gaby Porter, museiteoretiker från Museum of Science and Technology i Manchester. Mannen är kraftfull, full av mening och han talar för sig själv. Kvinnan associeras med det passiva, statiska och enkla. Hon definieras uteslutande i förhållande till sin mer kraftfulle partner. - Historia är så oerhört viktigt för män, kommenterade Yvonne Hirdman, professor i kvinnohistoria. Den är så laddad av manlig makt och en så viktig del av den manliga identiteten att det är lätt att förstå att kvinnohistoria har svårt att få in en fot. Yvonne Hirdman talade om "OCH:ets" historia: "Franska revolutionen och kvinnorna", "Storstrejken och kvinnorna"... - Jag har själv deltagit i detta och vet precis hur svårt det är att

Gustav Vasa och kvinnorna. Teckning av Stina Eidem till seminariet "Det dolda budskapet".

bryta mönstret. "OCH:ets" historia stöter emot historiens redan bestämda händelser som är fyllda av män och makt. Om kvinnornas historia ska berättas på allvar måste också själva historieskrivningen förändras. Annars fördjupas ett annat dolt budskap: att kvinnor i första hand är kvinnor, männen i första hand mänskliga och normala. Det räcker inte att inflika rubriker som "hem och hushåll" och "könsroller" i skrifter och utställningar.

Komplementärt eller hierarkiskt

Även där man försöker skildra män och kvinnor på lika villkor finns dolda budskap. Etnologen Britta Lundgren beskrev den etnologiska vetenskapens traditionella syn på bondesamhället: Förhållandet mellan könen var i grunden harmoniskt och de olika rollerna var rationella och nödvändiga för samhället. Samma tema återfinns idag i svenska museers beskrivningar av bondesamhället. - Förhållandet mellan män och kvinnor är inte komplementärt utan hierarkiskt, kommenterade Inger Jonsson. Det är ett maktförhållande.

En grundfråga, som utställningarna inte ställer öppet, är hur det kommer

sig att kvinnors underordning ständigt återskapas i nya former. Med framställningen av arbetsdelningen som komplementär och harmonisk ligger biologiska orsaksförklaringar dolda i utställningarna. Arbetsdelningen och underordningen blir naturgiven. För att möta denna syn använder Yvonne Hirdman begreppet genus för att betona att könen är skapade av människor, inte naturgivna. - Att tala om ett genussystem är inte märkvärdigare än att tala om ekonomiska system, sa hon. De viktigaste frågorna rör genussystemen : hur de uppkommer, återskapas och vilken betydelse de har för våra liv. I detta arbete har museerna ett stort ansvar. - Museernas anställda borde mycket noga tänka på vilken könsordning de ställer ut och reproducerar i sina utställningar, sa Britta Lundgren. De måste ta ansvar för att de också skapar verkligheten när de ställer ut den.

Museer, text och språk

Jag analyserar museer som texter, sa Gaby Porter. Språket är fyllt av kraft. Det beskriver och reflekterar världen omkring oss, men vi använder det också för att ge världen form och mening. Tystnaderna säger oss lika mycket som själva texten. På samma sätt är museerna inte bara speglar av världen. De är aktiva producenter av meningar. Detta gäller även förhållandet mellan man och kvinna. De strukturer som döljer kvinnohistorien är djupt rotade och svåra att forcera. De flesta museiutställningar bekräftar och förstärker dem. Själva begreppen i språket styr våra tankar. - När vi använder ord som "bonde" är det en man vi ser framför oss, sa Inger Jansson. Ändå var det omöjligt att sköta en gård i det förindustriella samhället om inte allas arbetsinsatser togs till vara. Ordet bonde borde betyda hela hushållet, även kvinnor och barn. Museernas föremål bär med sig en föreställning om kön. Se en utställningsplog och du ser en man. - Utmaningen är att förmedla andra verklighetsbilder, andra värdesystem, sa Inger Jansson. Att skriva kvinnohistoria kräver engagemang och kunskap, uthållighet och mycket arbete. I Norrköping laddade deltagarna med de första två ingredienserna. - Nu gäller det att smitta ner så många som möjligt på hemmaplan, som en av seminariedeltagarna sammanfattade. Förutom ovan nämnda personer medverkade flera bl.a arkeologen Tove Hjørungdal som talade om hur tolkningen av gravar styrts av patriarkala traditioner.

Rapporten från mötet kan beställas från Riksutställningar eller Arbetets Museum.(50 kr)
Tack till Jan af Geijerstam och Riksutställningar för publiceringsrätt.

Bokpresentationer

Linda J. Nicholson, *Gender and History. The limits of social theory in the age of the family*. 1986.

Katalin Sabo

Efter att i bokens första kapitel ha synat den västerländska feministiska rörelsens intresse för familj och det personliga utifrån slagord som "the personal is political", argumenterar historikern och socialfeministen Linda Nicholson i bokens följande kapitel för den *historiska förståelsen* som ett oundvikligt måste vid varje försök till analys av ett samhälle och dess sociala system.

Att söka, inte bara en men flera, bakomliggande orsaker till fenomen och utreda vilka krafter som format dem och vilka krafter som framledes vidmakthåller dem - det är den historiska insikten.

Socialfeministisk är Linda Nicholson i den bemärkelsen att hon representerar den inriktning som betonar arbetsfördelningen mellan könen som största orsaken till manlig dominans.

Nicholson använder sig av socialantropologiska texter, vilka hon ibland kritiserar för att vara styrda av 1800-talets evolutionistiska ideer. Trots allt är det i denna litteratur som hon hittar exempel på den historiska variationen och förändringar av genus i olika samhällen. Där varseblir hon att våra kulturella normer inte enbart kan associeras utifrån biologi -men att ett samhälle formar och skapar könsroller, knyter könen till vissa aktiviteter och definierar skilda uppfattningar av hur vi ska förhålla oss till varandra, även på ett psykologiskt plan.

Nicholson hävdar således att man inte kan förklara den sociala organisationen av genus som något universellt, utifrån biologiskt kön, utan endast genom att studera kvinnor och män i det sociala sammanhang de befinner sig i. Genom en historisk odysse från ättensamhällets dagar och fram i modern tid (västeuropeisk) analyserar Nicholson ett så tillsynes alldagligt begrepp som *familjen*.

När uppstår de karakteristiska dragen i vår familjebild? Varför framställs familjen som del av en privat sfär i motsats till det offentliga?

I enighet med flera socialantropologer hävdar Nicholson att kvinnors

och mäns förhållande till varandra, till barn, till släktingar förändrades fundamentalt i samband med ättesamhällets upplösning och uppkomsten av den tidiga staten, vilken formeras i samband med att ätten som princip för social organisation, rättsäkerhet, produktion och ekonomi försvagas eller motarbetas av en framväxande kungamakt. Endera stat / kungamakt eller ätten måste ge vika eftersom de står för olika principer att organisera samhället på.

Genom att kungen kräver primär lojalitet från varje fri man bryts ättens inflytande mer och mer. En alternativ makt-rangordning och värdeskala upprättas.

Familjen / hushållet kring mannen som överhuvud blir den sociala enhet som lättast kan kontrolleras och styras av staten med hjälp av lagar och förordningar eller med våld om så skulle behövas. Kyrkans och kristendomens allt starkare normgivande roll behandlas tyvärr inte alls, vilket hade varit högst relevant.

Familjen / hushållet blir sfären för reproduktion och produktion. Från 1500-talet och framåt börjar en distinktion framträda mellan aktiviteter utförda i och utanför hemmet genom att den ekonomiska produktionen mer och mer skils från den familjära sfären. Detta sker enligt Nicholson genom en allt mer utbredd penningekonomi, vilken når en kulmen i och med industrialiseringen på 1800-talet. Förändringen accentuerar också utvecklingen av separata sfärer för män och kvinnor, av privat och offentligt.

" With the onset of industrialization, production moves outside the home and becomes itself a nonfamilial activity. In consequence, there emerges a sphere of social life, the economy, which is viewed as distinct from both the family and the state." (s 106-107)

Kvar i modern tid framstår reproduktion och konsumtion som enda uppgift för familjen. Men genom att se på arbete skilt från familj, genom att skilja på privat och offentligt, det personliga från det politiska osynliggörs dynamiken mellan dessa " historiska skapelser". Begrepp som används och ställs upp som motsatser är i själva verket invävda i och avhängiga varandra. Historikerns uppgift är att visa på sambanden, menar Nicholson.

Ovan beskrivna samhällsomvandling (från ätt till stat) har inte haft samma påföljd för kvinnor som för män och historieberättandet blir falskt om man inte påtalar skillnaderna. Som ofta i sitt reflekterande sätt att skriva, ser Nicholson dock dilemmat i att när man gör stora svep genom historien och vill beskriva processer är det lätt att framställa både män och

kvinnor som offer för strukturella förändringar istället för att se dem som enskilda aktörer.

I bokens sista kapitel fördjupar sig Nicholson i Locke och Marx för att se vilken roll familjen och kvinnors resp. mäns arbete tillmäts i de ekonomisk-politiska teorierna.

"If the emergence and transformation of the family has largely to do with political and economic issues understood broadly, i.e., with changing obligations of people to one another and changing relations to property, then we might expect a close interconnection between the history of the family and political and economic history." (s 113-114)

Trots en arkeologisk frånvaro bjuder boken på en hälsosam läsning då den visar på historiens mångtydighet genom att se kritiskt på dagens "naturliga" tolkningar av våra vardagliga sociala begrepp.

*

Joan M. Gero och Margaret W. Conkey (Eds.) *Engendering Archaeology, Women and Prehistory*. 1991.

Erika Räf

Går det att "beköna" förhistorien?

Engendering Archaeology är en av de viktigaste antologier om gender och arkeologi som har skrivits på senare år. Här sammanfattas en stor del av den engelskspråkiga forskningen om ämnet, både den teoretiska diskussionen och den tillämpade forskningen.

Antologin är uppdelad på fem delar. Den första delen innehåller två diskuterande kapitel om gender inom arkeologin, de övriga tar upp konkreta exempel utifrån olika teman som rumsliga relationer och genderrelationer, gender och hantverksproduktion, olika sätt att skaffa sig föda och slutligen avbildningen av gender i olika kulturer.

Vad betyder "gender" ?

Först några rader om det engelska ordet "gender". - *"If the sex of a person is biologically determined, the gender of a person is culturally and socially constructed"* (Ur The Penguin Dictionary of Sociology, 1988). Det närmaste man på svenska kan komma det engelska begreppet "gender" är

"socialt kön". Ofta används ordet "gender" översatt, i löpande svensk text. (Jag har valt att göra så.) Andra föredrar ordet "genus", som redan finns i svenskan. Men "genus" är språkligt sett ändå inte riktigt detsamma som "gender", då "genus" också har en grammatisk betydelse. Svenskan har även ordet "kön", som kanske kan användas istället för "gender". Vill man fundera vidare om detta, kan man t ex börja med att läsa Karin Widerbergs artikel Vi behöver en diskussion om könsbegreppet i Kvinnovetenskaplig tidskrift nr 4, 1992.

Nu kan vi inte låta bli längre!

Antologin Engendering Archaeology visar att det går att "beköna" förhistorien - ja, mer än så - att det är nödvändigt!

Nu kan vi inte låta bli längre, utropar Joan Gero och Margaret Conkey i inledningsskapitlet. De anser att en forskning om genderrelationerna i förhistorien dels kan skapa en rikare förhistoria och historia, dels ge en nyanterad förståelse av gender som en social process.

Under lång tid har tolkningen av förhistorien varit detsamma som en bemanning av den, d v s det manliga perspektivet har bestämt hur människans förhistoria har sett ut. "Bekvinningen" (för att inte tala om "bebarningen") har antingen ansetts omöjligt, p g a det är så svårt att identifiera kvinnor och kvinnors aktiviteter i ett arkeologiskt material (metoderna har saknats), eller därför att man tagit kvinnors och mäns roller för givna (biologin styr vilka vi är och vad vi gör), och därför irrelevanta, när man vill förklara kulturella och samhällsliga förändringar.

I antologins två första kapitel tar dels redaktörerna Joan Gero och Margaret Conkey, dels Alison Wylie itu med ovannämnda föreställningar. Wylie anser inte att bristen på kvinnor i förhistorien enbart är ett metodproblem. Arkeologer har länge arbetat med metoder för att kunna tolka sådana svår-fångade områden som sociala och ekonomiska system. Frågan är snarare varför arkeologer inte har ansträngt sig att klara av de metodologiska problem som uppstår när man vill forska om gender. Som Gero och Conkey påpekar kan man också undra varför det är så viktigt att kunna identifiera kvinnor i förhistorien. Männerna tycks ju alldeles självklart finnas där redan.

Uppgörelse med Binford

Wylies artikel är delvis en uppgörelse med Binford och New Archaeology. Binfords svar på den postprocessuella kritiken är bland annat att han inte

menar att man gör en hypotes eller en slutledning utan förutfattade meningar. Däremot menar han att man mycket väl kan använda helt objektiva metoder vid själva analysen av materialet. Om man ställer frågan: Finns det gender i ett arkeologiskt material, så blir svaret enligt Binforde "objektiva" analysmetod, att det är upp till materialet att svara på det. Men Wylie anser att det inte går att vara objektiv i analysen. I själva verket är det detsamma som att dölja att ett material kan tolkas från en helt annan synvinkel.

I förlängningen är detta också ett svar på Wylies fråga i kapitelrubriken "*Why Is There No Archaeology of Gender?*" Vill inte "det objektiva" materialet berätta om gender, (d v s frågar man inte om det), så gör det naturligtvis inte det.

*

Henrietta Moore, *Feminism and Anthropology*. 1988.

Annette B. Weiner, *Inalienable Possessions - The Paradox of Keeping While Giving*. 1992.

Erika Räf

Att vara kvinna - en fråga om kultur

När man som arkeolog börjar studera könsroller/gender hamnar man förr eller senare i socialantropologin. Dels därför att ämnena har många gemensamma beröringspunkter, dels därför att kvinnliga socialantropologer tidigare än sina arkeologkollegor började intressera sig för kvinnoforskning och feministisk forskning. Den nu sex år gamla boken *Feminism and Anthropology* av Henrietta Moore är en mycket bra ingång i ämnet, där författaren i sex kapitel sammanfattar och diskuterar den feministiska forskningen och forskare inom socialantropologin.

Boken ger en bred överblick över ämnet, med kapitel som tar upp kvinnors och mäns olika status och ställning, vilken betydelse släktskap, arbete och hushåll har för genderrelationer, och hur kvinnors liv förändras när samhällena förändras. I det sista kapitlet frågar sig Henrietta Moore vilken nytta man kan ha av feministisk antropologi. "*What difference does it make?*"

Det finns ingen universell kvinna

Ja, vad har feministisk antropologi (och arkeologi) för betydelse, egentligen?

Det allra viktigaste, som den feministiska socialantropologiska forskningen visar, är att könsrollerna kan se så olika ut i olika samhällen. Vi slipper ut ur den biologiska fällan, där män och kvinnor handlar som de gör därför att de är födda sådana. Det finns ingen universell kvinna eller man - bara olika roller i olika samhällen.

Enligt Moore innebär det feministiska perspektivet inom forskningen inte att kvinnan ställs i fokus, utan snarare att man forskar om de sociala rollerna man/kvinna och maktförhållande mellan könen. Frågor som man kan ställa sig i forskningen är vilken roll könen spelar i struktureringen av mänskliga samhällen. Vilken roll spelar könen i samhällenas historia, ideologi, ekonomiska system och politiska strukturer?

Det blir helt enkelt omöjligt att överhuvudtaget studera samhällsvetenskap utan att ta med genderbegreppet. Samtidigt anser Moore att skillnader mellan olika gender inte kan överordnas andra skillnader, som skapas t ex genom klass, gruppidentitet och ålder.

Feministisk antropologi betonar alltså vikten av att se skillnaderna i genderrelationer inom och mellan olika samhällen. Detta synsätt ifrågasätter socialantropologins traditionella tonvikt på studier av kulturella skillnader. Faktum är att hela kulturbegreppet ifrågasätts. Kulturen kan inte längre vara paraplyet som täcker allt annat, om kulturella skillnader bara är en form bland många. Detta får också konsekvenser för arkeologin. Vad är det vi tittar på när vi som arkeologer ser på materiella lämningar - symboler för etnicitet, kön, ålder eller vad?

Från objekt till subjekt

Från socialantropologin har arkeologin lånat otaliga begrepp. De används ofta slarvigt och låser våra föreställningar. Gåvoutbytet - reciprocitet - som håller ihop "primitiva" samhällen är ett sådant begrepp. I förlängningen har begreppet reciprocitet bland annat skapat bilden av kvinnan som det passiva bytesobjektet i samband med giftermål och släktförbindelser.

Men när kvinnliga socialantropologer ser på sådana begrepp med nya ögon, förvandlas kvinnan från passivt objekt till aktivt subjekt!

Så sker i boken *Inalienable Possessions - The Paradox of Keeping-While-Giving* (1992), av socialantropologen Annette B. Weiner. Hon har tidigare gjort fältarbete på de i antropologiska sammanhang klassiska Tro-

brianderna. I *Inalienable Possession* diskuterar och omtolkar Weiner begreppet reciprocitet, med exempel från flera olika kulturer. Hon tar också upp begreppets betydelse i vår egen västerländska, mansdominerade kultur.

Kronan och fanan

Bokens titel *Inalienable Possessions* kan närmast översättas med ägodelar som inte kan förflyttas eller "förfrämligas". Dessa ägodelar är de ting som inte kan ingå i ett gåvoutbyte, och som måste skyddas till varje pris. Kungakronor, dyrbara målningar, landområden, påvens herdestav, kung Arturs svärd, rikets fana och bondmorans linneförråd är exempel på sådana ägodelar. Eftersom dessa föremål är subjektivt unika, skapar dess ägarskap skillnad snarare än jämlikhet. Och föremålet etablerar och markerar skillnader i ett gåvoutbyte. Med andra ord - saker som byts handlar om saker som behålls - "*The Paradox of Keeping -While-Giving*", vilket också är Weiners undertitel på sin bok.

De ovärderliga textilierna

Kläde och textilier - traditionellt ett kvinnligt område - kan också fungera som "*inalienable possessions*". Ändå är antropologin full av beskrivningar av hur mäns makt är kopplat till dyrbara metaller, snäckor och stenar. Likaså beskrivs dessa ägodelar och ceremonierna runt dem som religiösa/ideologiska, och helt nödvändiga för samhället/gruppens fortbestånd. (Och arkeologerna har lånat beskrivningarna, t ex när de ska förklara fynd av mosslik och föremål i myrar.) Däremot har föremål och ceremonier bland kvinnorna negligerats eller betraktats som profana.

Detta visar på hur kvinnans reproduktiva roll i Västerlandet är laddad med negativa värden. Men när vi upptäcker att de så kallade "*secondary domestic values*" som biologisk reproduktion och vårdande, lika väl som magiska värden för himlar och gudar "*underwrite economic and political actions, then the traditional public/domestic boundaries break down. Social theory must account for exchange events that acknowledge women's possessions and social actions as much as men's*" (Weiner 1992).

Weiner har funnit att det existerar ett världsvitt välståndsbegrepp i textilier och kläde - inte bara som handelsföremål, utan också som politiska och heliga föremål, och som symboler för rikedom. Över hela världen finner man att tillverkan, utbytet och bevakningen av kläde hör ihop med män-

sklig reproduktion. Och reproduktionen har i sin tur en koppling till himmelska, ideologiska fenomen, såsom förfäder och gudar. I många samhällen är kvinnorna producenter, och helt eller delvis, de som kontrollerar de högt värderade textila ägodelarna.

I detta sammanhang kan man inte låta bli att tänka på våra forntida normer, som spann samman forntiden, nutiden och framtiden.

Erika Räf är doktorand i förhistorisk arkeologi vid arkeologiska institutionen i Lund.

*

Georges Duby och Michelle Perrot (eds.) *A History of Women in the West. II: Silences of the Middle Ages*. 1992.

Ingrid Gustin

"Kvinnans kärlek och mannens verk - de två, äro fiender av begynnelsen." Så lyder texten på den papperslapp Gabriel Lidman i distraction, skrivit och lämnat på sitt bord i Hjalmar Söderbergs pjäs Gertrud. Att denna nyckelmening är lika aktuell idag som i början på 1900-talet, visas inte bara av hur ofta pjäsen spelas utan även av den flod av böcker och artiklar med utgångspunkt i skillnader i manligt och kvinnligt sätt att tänka, vara och tala, som utgivits framför allt sedan mitten på 1980-talet. Titlar som "Nära främlingar", "Du begriper ju ingenting" och "Kvinnor som älskar för mycket" osv. härrör från populärpsykologiska försäljnings-succeer och visar på behovet att analysera de roller vi har idag och som kanske just under vår levnad är under en snabbare förändring än någonsin tidigare.

Hur uppstod den trassliga härva av missförstådda budskap och feltolkade förväntningar som den populärvetenskapliga bokutgivningen uppenbarligen försöker slå mynt av? Ett sätt att få reda på det är att följa trådarna bakåt.

A History of Women in the West

Ett nytt, ambitiöst kvinnohistoriskt översiktsverk är under utgivande.

Bröllop (Olaus Magnus 14:8)

Denna gång från fransk horisont, vilket även återspeglas i det geografiska område som behandlas. Georges Duby och Michelle Perrot står som huvudredaktörer för hela serien. Den engelska utgåvan av medeltidsdelen, som presenteras här, har över 10 olika medförfattare. De flesta arbetar utifrån ett mentalitetshistoriskt synsätt med historiskt käll- och text material. Ur dessa texter plockas ett sorl av medeltida röster fram, ibland överensstämmande, ibland disparata i sina åsikter. Det är ingen lättfångad eller enhetlig bild som presenteras läsaren.

Boken är uppdelad i 4 huvudområden, 1 *Kontrollerande normer*, 2 *Familj och sociala strategier*, 3 *Spår och bilder av kvinnor* samt 4 *Kvinnors ord*. Redaktören för medeltidsdelen poängterar att man här försöker sig på ett nytt sätt att läsa historiska fakta. Genus-skillnader och genusrelationer ses som både orsak och verkan när det gäller sociala drivkrafter och förändringar (s 3). För läsaren märks kanske detta tydligast i den presentation eller syntes som inledningen till varje huvudområde utgör.

Bakom rubriken "*Kontrollerande normer*" döljer sig resonemang om hur samhällets kvinnosyn och inte minst kvinnors syn på sig själva, andligen och kroppsligen, formades av de som hade makt över språket, dvs kyrkans män. Det är främst tre kvinnoroller som dessa män diskuterar: Eva - fresterskans och det ondans redskap, jungfru Maria - jungfrun och modern samt Maria Magdalena - botgörerskan. Kvinnor ansågs ofta svaga i anden och de behövde därför övervakas och kontrolleras av män för att inte utsättas för frestelsen att synda. En kapitelförfattare diskuterar hur detta gick till inte

bara i fysisk bemärkelse utan även i form av de mentala bojor som pålades kvinnor. Vidare diskuteras äktenskapet som institution och de kvinnliga förebilder och dygder som framhölls, samt mäns och kvinnors olika förhållningssätt till klädmode och vilka samhälleliga mekanismer som ligger bakom dessa.

Nästa huvudområde, "*Familj och sociala strategier*", tar fasta på dåtidens juridiska syn på äktenskapet och hur denna växte fram ur romersk lag, germanska sedvänjor och kristet tänkande. De olika författarna visar på förändringar av lagarna över tiden och på hur dessa lagar kom att efterlevas. Dessutom behandlas den höviska kärleken och hur feodalismen kom att påverka äktenskapssynen.

Under rubriken "*Spår och bilder av kvinnor*" diskuteras vad arkeologi och ikonografi kan utsäga om medeltida kvinnoliv. Arkeologen Françoise Piponnier visar på de dagliga sysslor som utfördes i hemmet och utanför och som sällan beskrivits i texter, då som nu. Piponnier tar hjälp av medeltida bildframställningar och historiska källor för att visa på de arbetsuppgifter som kvinnor utförde. Arkeologiskt material från nedbrunna medeltida hus berättar om ytterligare några av de verksamheter som utfördes i hushållet. Författaren till det ikonografiska kapitlet menar sig ur medeltida bildframställningar kunna se hur kvinnor i och med handelsuppsvinget i städerna får en allt mer aktiv roll.

Texter skrivna av kvinnor är få. "*Kvinnors ord*" skulle kunna ha titeln för hela medeltidsdelen "Silences of the Middle Ages" som underrubrik. De gånger medeltida kvinnors ord sats på pränt, har de filterats genom män, vilka var de som tecknade ned. Språket är ett maktinstrument och ett manligt dominerat område, fastslår författaren. Att överhuvudtaget skriva eller göra sin röst hörd, i eget namn, var att gå långt utanför den gängse kvinnorollens gränser. Christine de Pisan är en av de få kvinnor som träder fram som författare. Ett speciellt sätt att göra sig hörd som kvinna, var att tala under gudomligt inflytande, som t.ex. Heliga Birgitta.

Två teman: Kvinnosyn och äktenskap

Två centrala punkter som de flesta av författarna diskuterar är kvinnosyn och äktenskap. Den norm och förhärskande ideologi, som präglade medeltiden var främst förknippad med den kristna läran och uttolkningar av denna. Hur och varför många ofta starkt nedvärderande uppfattningar om kvinnor kom i omlopp under medeltiden åskådliggörs med en mängd ex-

empel från texter skrivna av munkar och andra (manliga) uttolkare av den kristna läran. Thomas av Aquino citeras bla med *"It was absolutely necessary to make woman, for the reason Scripture mentions, as a help for man; not indeed to help him in any other work, as some have maintained, because where most work is concerned man can get help more conveniently from another man than from a woman; but to help him in the work of procreation"* (s 284). En del av de värderingar som dåtidens män uttrycker lever alltså kvar i den västerländska kulturen.

Kyrkan kom att ha en dubbell roll för kvinnor. Den både fördömde dem och lovade dem frälsning. Rent praktiskt kom klosterväsendet att fungera som det enda alternativet för de kvinnor som av olika anledningar ville undgå det kontrollerade liv och de plikter som äktenskapet medförde i det feodala samhället.

När det gäller äktenskapet som institution diskuteras pga källsituationen främst aristokratin. Barn-äktenskap förekom och även om kyrkan instiftade äktenskapet som sakrament under 1200-talet och förklarade att det krävde bägge parter samtycke, kom det inte att fungera så i praktiken. I det feodala systemet användes äktenskapet som ett kontrakt för överförande av jord-egendomar och makt mellan släkter. Äktenskapet blev ett led i politiska och ekonomiska strävanden och var för viktigt för att styras av förälskelser hos de som skulle giftas bort. Eftersom den bortgifta kvinnans främsta uppgift var att få en son som skulle föra makens släktlinje vidare, kontrollerades hon i så stor utsträckning som möjligt av sina nya släktingar, så att inga utomäktenskapliga förbindelser skulle kunna uppstå. Otrohet kunde innebära dödsstraff för en kvinna medan mannen kunde gå ostraffad.

Avslutningsvis en reflektion av en medeltida man. Författaren till kapitlet "Den goda hustrun" menar att Jacob de Voragine bättre och mer precist än många andra lyckats fånga den obalans som rådde mellan makarna i medeltidens äktenskap. Kvinnans kärlek, säger de Voragine, är perfekt om hon förblindas av sina känslor och verkligen tror att ingen är visare, starkare eller vackrare än hennes make. Maken däremot mår bäst av att hysa en måttlig och välavvägd kärlek.

Känner ni igen tankegången? Hjalmar Söderberg hade antagligen gjort det. Samt en del författare av populärpsykologiska verk.

Aktuellt

Stadsarkeologiskt GIS

Lena Flodin

Under 1970-talet startades projektet "Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser förmutida planering" (Medeltidstaden). Huvudman för projektet var Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer, och projektet avsågs att bedrivas i nära samarbete med medeltidsarkeologiska institutionen vid Lunds universitet och regionala och lokala kulturminnesvårdande instanser. Projektets resultat har publicerats i Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museers rapportserie under titeln "Medeltidstaden". Rapporterna behandlade de svenska medeltidsstäderna ur ett antikvariskt och delvis forskningsmässigt perspektiv. Till varje stadsrapport upprättades ett stadsarkeologiskt register (SR) som upptar arkeologiska iakttagelser inom staden med uppgifter om bl a kulturlagertjocklek. Avsikten var att detta register kontinuerligt skulle följas upp i takt med ett ytterligare undersökningar tillkom. Detta har av olika anledningar ej genomförts.

I de flesta städer har det utförts åtskilliga exploateringar och schaktövervakningar sedan "Medeltidsstaden" kom ut. Resultaten från dessa har förändrat kunskapsläget samt delvis omkullkastat en del tidigare teorier. Dessa resultat och de nya frågeställningar de har medfört gör att Medeltidsstadens rapporter bör kompletteras. Rapporterna har vidare till stor del kommit att bilda underlag vid den antikvariska bedömningen inför förestående exploateringar alternativt ett bevarande. Som en följd av detta har beslutande myndigheter påtalat behovet av en uppföljning av "Medeltidsstaden".

Vidare har det under 1993 påbörjats en avrapportering av det sk "Rapportberget" vilket för UV Stockholms del inneburit att undertecknad har bearbetat större delen av gamla rapporter från Nyköping. I samband med detta uppstod diskussionen om ett lämpligt sätt att sammanställa och presentera framkomna resultat. Utifrån dessa diskussioner har utarbetats ett förslag på att upprätta ett stadsarkeologiskt GIS. Arbetet avses att utföras under 1994. Som ett första led upprättas ett stadsarkeologiskt GIS för Ny-

köping. Därefter kommer detta arbete att utvärderas för att se om detta är en lämplig arbetsform, som fortsättningsvis kan användas för andra städer. Samtidigt pågår ett liknade arbete vid UV Uppsala med att bygga upp en databas och digitalisera det arkeologiska materialet för landsbygden.

GIS

Ett stadsarkeologiskt GIS (Geografiskt Informationssystem) innebär i princip att den arkeologiska informationen läggs in i en databas (dbase) vilken kan producera kartor i digital form. GIS kommer därefter att sammanköras med den digitala grundkarta som föreligger för Nyköping. Ett stadsarkeologiskt GIS är vidare att betrakta som en "levande" databas vilken fortsättningsvis kontinuerligt ska följas upp i takt med kommande undersökningar. En sammanställning av ett stadsarkeologiskt GIS har hittills ej utprovats i Sverige. Däremot har man exempelvis i Trondheim via digitalisering upprättat en terrängmodell över den ursprungliga topografin (Meddelelser Nr 21).

Målsättning

Upprättandet av ett stadsarkeologiskt GIS ska ses som ett arbetsunderlag och ett analysredskap för beslutande myndigheter inför framtida planeringar av de medeltida stadsmiljöerna. Ett stadsarkeologiskt GIS avser även att vara till hjälp för exploatörer för att enkelt kunna informera om kulturlager eller andra arkeologiska lämningar kommer att beröras av ett exploateringsföretag. Genom att utgöra ett komplement och vidare bearbetning av Medeltidstaden görs det arkeologiska materialet även tillgängligt för forskarsamhället. Bl a bör städernas ursprungliga topografi och i vissa fall strandlinjeförskjutningar kunna klargöras. Därmed bör bl a förståelsen om städernas topografiska framväxt kunna förbättras jämfört med de i "Medeltidstaden" framförda tolkningar.

Metod och uppbyggnad

GIS-miljön är tänkt att byggas upp mot en relevant grundkarta innehållande nuvarande stadstopografi, lagt i ett lokalt nät och höjdsystem. Kartan ska vara vektoriserad med x, y och z uppgifter. Mot denna karta ställs i en första fas två huvudbibliotek, de arkeologiska kartöverläggen och de historiska kartöverläggen. I systemet ska även finnas möjligheten att inrita terrängmodeller. Databasen ska vidare vara utformad på ett sådant sätt att den

i framtiden kan kompletteras med andra bibliotek, exempelvis av socio-ekonomisk karaktär. Det arkeologiska huvudbiblioteket kommer att innehålla uppgifter grundade på SR - registret kompletterat med de undersökningar som har ägt rum efter det att registret upprättades.

Som ett första led kommer uppgifterna i det befintliga SR-registeret, kompletterat med senare års undersökningar, att bearbetas och digitaliseras. Därefter följer arbetet med att få fram en arkeologisk digitaliserad karta vilken kan samköras med kommunens digitaliserade grundkarta.

På ett senare stadium bör även de historiska kartorna läggas in i databasen och rektifieras mot grundkartan.

Efter det att kartorna föreligger avses att bearbeta och analysera den samlade informationen. Dessa resultat kommer därefter att publiceras som en uppföljning av och en komplettering till "Medeltidstaden".

Slutsats

En uppdatering av Medeltidstaden och samtidigt en anpassning till ett modernt informationssystem bör förutom att öka tillgängligheten till det arkeologiska materialet i de medeltida städerna, kunna stärka underlaget i den antikvariska bedömningen av områden vars bevarande hotas av exploatering

Lena Flodin är antikvarie vid Riksantikvarieämbetets byrå för arkeologiska undersökningar, regionkontoret UV Stockholm.

Referenser

- Biörnstad, M. & Andersson, H. *Projektprogram. RAÄ Rapport, Medeltidsstaden 1*. 1976.
- Christophersen, A. & Cramer, W. & Jones, M. 1989, *Naturlandskapet på Nidarnes i yngre jernalder. Meddelelser nr 21*. 1989.
-

Anvisningar för författare i META

Manus till META insändes i papperskopia samt på diskett (önskvärt). Disketten skall vara av formatet 3,5 tum. Eftersom META-redaktionen uteslutande använder **Macintosh**-datorer, är det underlättande för redaktionsarbetet om insända disketter är formaterade för detta system. META-redaktionen har emellertid även möjlighet att konvertera disketter formaterade enligt MS-DOS-systemet. Texten bör då vara sparad som en ren ASCII-fil.

Den insända texten skall vara i tryckfärdigt skick. Korrektur till författarna utlämnas normalt sett inte.

Referenssystem. Hänvisningar göres i texten med angivande av författarnamn, tryckår och sida. Undvik om möjligt längre noter. Om dylika finnes placeras de efter texten. Under rubriken **Litteratur** samlas alla verk, som citerats i texten, med angivande av författarnamn, verkets namn, eventuell skriftserie eller för uppsatser aktuell årsbok eller samlingsvolym enligt exemplen

Stenholm, L. Önnerup - en skånsk by mellan två revolutioner.
Medeltiden och arkeologin, festskrift till Erik Cinthio. Lund
studies in medieval archaeology 1. 1986.
Styffe, C.G. *Skandinavien under unionstiden.* 1911.

Faktaruta. Till varje text bifogas av författaren en uppgift om dennes nuvarande sysselsättning, t.ex doktorand vid arkeologisk institution eller antikvarie vid museum.

Illustrationer (fotografier och svartvita ritningar eller teckningar) till texten skall vara av hög kvalitet och bör helst vara anpassade till en trycksida i A4-format. Skicka gärna originalmaterial eftersom redaktionen har möjlighet att göra copy-proof. Alla illustrationer skall vara försedda med figurnumrering. Till dessa bifogas även en förteckning över aktuella figurtexter samt anvisning om var i texten figurerna skall placeras.

Redaktionens adress:

**Medeltidsarkeologiska föreningen
Arkeologiska institutionen,
Sandgatan 1,
223 50 Lund.**

INNEHÅLL

Redaktionellt		1
<i>Ingrid Gustin & Katalin Sabo</i>	Inledning. Kvinnor inom medeltidsarkeologi	2
<i>Berit Sellevold</i>	Kvinnebegrovelser i middelalderen	14
<i>Liv Helga Dommasnes</i>	Hva ønsker vi å få vite om middelalderens samfunn? Kjønnssoller, genderverdier og forandringer.	22
<i>Elisabeth Arwill-Nordbladh</i>	Begriper vi begreppen? Om androcentrismen i några vanliga analytiska begrepp.	35
<i>Intervju med Roberta Gilchrist</i>	Towards a more humanistic interpretation.	48
<i>Roberta Gilchrist</i>	Gender as an analytical category: The archaeology of medieval nunneries.	53
<i>Bodil Petterson</i>	Kvinnor och män i Birka.	63
<i>Jan af Geijerstam</i>	"Det dolda budskapet"	71
Bokpresentationer		74
Aktuellt		
<i>Lena Flodin</i>	Stadsarkeologiskt GIS	85